

Feasibility study of the Islamic-Iranian model of progress as an alternative to Western development in Islamic countries (with emphasis on Azerbaijan)

Gholamhossein khedri¹ ✉ Abazar Ashtari²

1. Associated Professor, Department of Philosophy, Theology and Ethics, Payame Noor University, Tehran, Iran.

gh.khedri@pnu.ac.ir

2. Assistant Professor, Department of Science and Technology, Tehran Institute of Social and Cultural Studies, Tehran, Iran

ashtari@iscs.ac.ir

Article Info	Summary
Article type: Research Article Article history: Received: 16July. 2023 Received in revised form: 11Octo. 2023 Accepted: 21Octo. 2023 Published online: 6Nove. 2023 Keywords: Islamic Iranian model of progress, System of global domination, Western development, Islamic countries, Imperialism, The country of Azerbaijan.	ABSTRACT The structure, laws, and functioning of the world system have influenced the design and organization of government development programs, aligning them with the principles and rules of the system. The global concept of development and modernization discourse is rooted in ontological, epistemological, anthropological, and philosophical foundations that emerged in the modern era. These ideas are now evident in technology, empirical sciences, and economic, political, and social development. Imperialism and Western hegemony have played a role in dismantling pre-capitalist economic systems and establishing a system of global economic dependence and modernization based on relevant indicators. As the Islamic-Iranian model of progress emerges as an alternative to Western development in Islamic countries, it is important to explore its principles. This study, using critical analysis, aims to assess the conditions and requirements for implementing this model and the challenges faced by Islamic societies. The central question being addressed is: "Can Islamic societies adopt the Islamic-Iranian model of progress for economic or comprehensive growth, as opposed to Western development theories?" Introduction Development is a central issue in the humanities and a dominant paradigm in today's societies that encompasses various cultural, economic, political, and social dimensions. Since the discussion of development first emerged, this issue has been defined and evaluated through various approaches. These approaches have primarily aimed to establish a comprehensive index for measuring and comparing the level of development in different countries to assess their progress.

The concept of development emerged in response to profound social changes in European societies, which had multiple interconnected dimensions and aspects. However, focusing on a specific dimension while neglecting others, especially in non-Western developing countries, has had detrimental effects. Successful development in these societies can only be achieved through a deep, comprehensive, and consensus-based understanding of their fundamental political and economic variables in the context of the modern world. This article evaluates the experiences of Islamic countries regarding development and explores how it is realized in practice.

Material & Methods

This research aims to examine the Islamic-Iranian model as an Islamic economic model and an alternative to the Western development paradigm. It also seeks to evaluate the theoretical feasibility of implementing this model, its practical application, and the challenges facing this model in the Republic of Azerbaijan as a case study. The research question is: What is the fundamental difference between the Western free-market economic model (capitalist economy) as the dominant economic system in the world, and the Islamic-Iranian model of progress? Despite the differences between these two economic systems, their ontological, epistemological, and worldview nature, as well as the functions and mechanisms of the hegemonic economy of the West and Islamic economic thought, what practical and applied solutions exist for establishing this innovative and alternative economic system and model?

The purpose of this research is to investigate the conditions and theoretical feasibility of establishing an Islamic-Iranian model of progress in Islamic societies, specifically in the case of the Republic of Azerbaijan, which shares significant cultural, social, historical, and identity affinity with Iran. Can Islamic countries, by structurally and functionally breaking away from the global economic system and severing economic and financial relations with the Western capitalist system, achieve an Islamic model of progress in their Muslim society? The study method is a descriptive-analytical method based on critical analysis.

Discussion of Results & Conclusions

The studies showed that the capitalist system and its performance, as well as its material development model, are incompatible with the Islamic-Iranian model of progress. This model is based on the connection of religion and politics, social justice, anti-oppression, anti-arrogance, and negation of wealth accumulation. Since the

15th century, the capitalist system has attempted to eradicate all forms of non-capitalist production in non-Western countries by establishing the institution of colonialism and economic-political-military imperialism. Subsequently, using imperialism, it continued to rule the capitalist system and created a system of global and comprehensive dependence. Therefore, establishing and formulating an Islamic-Iranian model of progress requires a struggle with the capitalist economic discourse and acceptance among countries with similar interests. Without transforming into a global system, the economy will become insular and decline.

Most countries in the world today have systems based on secular thought and a capitalist economic model that differs from Islamic thought. These countries are strongly integrated into the global economic system and have become dependent on this economy. The main function of imperialism and the global economic dependency system is to prevent these countries from breaking away from the capitalist system and to consolidate and strengthen these economic, political, and cultural ties. The economic dependency system has caused each country in this system to perform its duty in line with strengthening the capitalist system. Severing this relationship leads to economic collapse.

In order to improve economic conditions, attract foreign investment, and secure financial capital to initiate the development process, Third World countries need to utilize foreign investment and benefit from the presence of foreign and multinational companies. This means integrating into the global economic system and unconditionally accepting economic relations and the laws of liberal and capitalist economics. The capitalist economic system also relies on the mineral, oil, and agricultural products of these countries. According to the dependency theory, breaking away from these economic relations is very difficult and even impossible.

The establishment of the Islamic-Iranian model of progress, due to its monotheistic, anti-exploitation, and anti-material nature, does not have much similarity with the economic system

prevailing in the global arena. Therefore, there is a possibility of severing ties with the global economy by establishing this alternative economy. However, severing ties between developing countries and the global banking and financial system can lead to problems such as deprivation of foreign investment and the entry of science and technology. In such conditions, these countries may face serious problems in the development process and become isolated and economically deprived. Therefore, designing and theorizing the method of breaking away from capitalist economic relations is crucial in establishing an Islamic-Iranian model of progress.

The most important issue in theorizing is confronting and overcoming the Western colonial and hegemonic economy and system. Designing an Islamic economy alone is not sufficient to establish and implement this model. This article suggests that a coordinated economic bloc of countries should be formed to establish an egalitarian, anti-discriminatory economy that opposes the capitalist monopoly economy. By eliminating the economic monopoly of this system, an Islamic-Iranian model of progress can be established. Without this basic idea and theory, it is impossible to confront and fight the hegemony and domination of the Western economy.

Reference

- Walter C. Apollo, Stephen J. (2010), The book The Nation - State and World System, Tehran: Kavir Publications. [In Persian]
- Leften Stavros Stavrianos (2013), World Capititudes; Third World Translated by Reza Fazl, Tehran:
- Gustavo Esteva (1998), Development, Freedom Translation and Vahid Bazargi, in Wolfgangzak, Looking to Development, Tehran: Nashmash, 37-13. [In Persian]
- Bayulgen, Oksan (2010), Foreign Investment and Political Regimes, the Oil Sector in Azerbaijan, Russia and Norway, NewYourk, Cambridge University Press.

- Dillard, Dudley (1962), "Capitalism after 1850." In Contemporary Civilization Staff of Columbia College (Ed.), Chapters in Western Civilization. (3rd Ed.) Vol. 2. New York: Columbia University Press.
 - Dubai Exports (2016), Azerbaijan-Economic Overview&Trade Analysis, Market Report, Dubai: Export Initiatives&Partnerships Division
 - Luxemburg, Rosa (1951), The Accumulation of Capital, trans. A.F. chwarzchild, London: Routledge and KeganPaul
 - Myrdal, G. (1957), Rich Lands and poor, New York: Harper & Brothers
 - Rubin, I. I. (1972), Essays on Marx, s Theory of Value, Detroit: Black and Red
 - TheSunday Times (U.K.) March26, 2000
 - United States Energy Information Administration USEIA (2006). Country Analysis Brief: Azerbaijan (August). Available at <http://www.eia.doe.gov>.
 - Bayulgen, Oksan (2010), Foreign Investment and Political Regimes, the Oil Sector in Azerbaijan, Russia and Norway, NewYourk, Cambridge University Press
 - Dillard, Dudley (1962), "Capitalism after 1850." In Contemporary Civilization Staff of Columbia College (Ed.), Chapters in Western Civilization. (3rd Ed.) Vol. 2. New York: Columbia University Press.
 - Dubai Exports (2016), Azerbaijan-Economic Overview&Trade Analysis, Market Report, Dubai: Export Initiatives&Partnerships Division.
 - Luxemburg, Rosa (1951), The Accumulation of Capital, trans. A.F. chwarzchild, London: Routledge and KeganPaul
 - Myrdal, G. (1957), Rich Lands and poor, New York: Harper & Brothers.
 - Rubin, I. I. (1972), Essays on Marx, s Theory of Value, Detroit: Black and Red
 - TheSunday Times (U.K.) March26, 2000
-

- United States Energy Information Administration USEIA (2006). Country Analysis Brief: Azerbaijan (August). Available at <http://www.eia.doe.gov>.

Cite this article khedri, Gholamhossein & Ashtari, Abazar (2023) Feasibility study of the Islamic-Iranian model of progress as an alternative to Western development in Islamic countries (with emphasis on Azerbaijan). Journal of Iranian and Islamic studies. Vol 13.No3. Fall 2023. PP.19-52.

DOI: 10.30484/JII.2025.3611.1130

© The Authors: **Gholamhossein khedri& Abazar Ashtari**
Publisher: National Library and Archives of the I. R. of Iran

مجله بین‌المللی مطالعات ایرانی اسلامی
شماره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲، صفحه ۵۲-۱۹
شماره ۲۳۲۲-۲۸۹۱
شماره ۲۷۱۷-۲۹۶۱

سازمان شاه و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

امکان‌سنجی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت به‌عنوان راه‌بديل توسعه غربی در کشورهای اسلامی (با تأکید بر کشور آذربایجان)

غلامحسین خدری^۱ ✉ اباذر اشتری مهرجردی^۲

^۱دانشیار، گروه فلسفه، کلام و اخلاق، دانشگاه پیام نور، تهران، ایران. gh.khedri@pnu.ac.ir

^۲استادیار گروه علم و فناوری، موسسه مطالعات اجتماعی و فرهنگی تهران، ایران. ashtari@iscs.ac.ir

اطلاعات مقاله

چکیده

نوع مقاله: پژوهشی

تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۰۴/۲۵

تاریخ بازنگری: ۱۴۰۲/۰۷/۱۹

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۲/۰۷/۲۹

تاریخ نشر آنلاین: ۱۴۰۲/۰۸/۱۵

واژه‌های کلیدی:

الگوی اسلامی

ایرانی پیشرفت،

نظام سلطه جهانی

توسعه غربی،

کشورهای اسلامی،

امپریالیسم.

ساختار، قوانین و عملکرد نظام جهانی سبب شد تا برنامه‌های توسعه‌ای دولت‌ها بر مبنای اصول این نظام و در تبعیت از قوانین و ساختار تحمیلی آن، طراحی و ساماندهی شود. مفهوم جهانی گفتمان توسعه و نوسازی دارای پیش فرض‌های هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی، انسان‌شناختی و بطور کلی بنیان فلسفی مشخصی است که در نتیجه‌ی ظهور دوران مدرنیته، تکوین یافته و همین اندیشه بنیادین است که هم‌اکنون در ساخت‌های تکنولوژی، علوم تجربی و توسعه‌ی اقتصادی-سیاسی و اجتماعی متجلی شده است. امپریالیسم یا هژمونی غربی نیز در این راستا، ابتدا نقش نابودی نظام‌های اقتصادی پیشاسرمایه‌داری را ایفا کرده است و سپس به ایجاد و تحکیم نظام وابستگی جهانی اقتصادی و نوسازی آن بر اساس شاخص‌های مربوطه پرداخته است. اکنون که الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت به‌عنوان الگوی بديل توسعه‌ی غربی در کشورهای اسلامی مطرح است، ضرورت دارد مبادی آن مورد کندوکاو دقیق قرار گیرد. این پژوهش قصد دارد با روش تحلیل انتقادی ضمن بررسی شروط و پیش‌نیازهای اجرای این الگو و چالش‌های پیش‌روی جوامع اسلامی به این سوال پاسخ دهد: "آیا جوامع اسلامی می‌توانند از الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت به‌عنوان الگوی رشد اقتصادی در مقابل نظریات توسعه غربی بهره‌برند؟" این فرضیه مطرح می‌شود که "نظام سیاسی-اقتصادی جوامع اسلامی بديل ادغام در نظام جهانی و روابط سرمایه‌داری و استعماری جهانی با اصول الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مغایرت اساسی دارد و از این‌رو امکان استقرار آن بديل تفاوت در مبانی اندیشه‌ای و هستی‌شناختی از یک‌سو و سلطه و هژمونی اقتصاد کاپیتالیستی از سوی دیگر فراهم نیست در این پژوهش نظریه‌ی غالب در خصوص بنیان‌گذاری و گسترش نظام استعماری در جوامع صنعتی و سرمایه‌داری نقد شده و نظریه‌ی بديل ارائه می‌شود.

استناد: خدری، غلامحسین ✉ و اشتری مهرجردی، اباذر (۱۴۰۲) امکان‌سنجی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت به‌عنوان راه‌بديل توسعه غربی در کشورهای اسلامی (با تأکید بر کشور

آذربایجان)، مجله مطالعات ایرانی و اسلام، دوره ۱۳، ش ۳، پاییز ۱۴۰۲، صص ۱۹-۵۲.

DOI: 10.30484/JII.2025.3611.1130

© نویسنده: غلامحسین خدری و اباذر اشتری مهرجردی،

ناشر: سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران

سازمان اسناد و کتابخانه ملی
جمهوری اسلامی ایران

مجله مطالعات ایرانی اسلامی

شماره ۲۸۹۱-۲۳۲۲

شماره ۲۹۶۱-۲۷۱۷

دوره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲، صفحه ۱۹-۵۲.

مقدمه:

توسعه، موضوعی محوری در علوم انسانی و پارادایم غالب در جوامع امروزی است که ابعاد مختلف فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و اجتماعی را شامل می‌شود. از زمانی که بحث توسعه مطرح شده تا به امروز این مساله با رویکردهای مختلفی مورد تعریف و ارزیابی قرار گرفته است. این رویکردها عمدتاً به دنبال شاخص‌های جامع بودند که از طریق آن سطح توسعه را در یک کشور اندازه‌گیری و با سایر کشورها مقایسه کنند تا از این طریق میزان پیشرفت کشور ارزیابی شود. از آنجا که این مفهوم در پیوند با تحولات عمیق اجتماعی در جوامع اروپایی مطرح شده و آن تحولات نیز ابعاد و جوانب مختلف مرتبط باهم داشته‌اند، تجزیه‌ی این ابعاد و تأکید بر بعدی خاص، همراه با غفلت از دیگر ابعاد توسعه (به ویژه در کشورهای در حال توسعه غیر غربی) آثار و عوارض زیانباری داشته است. توسعه در چنین جوامعی تنها زمانی قرین توفیق خواهد بود که شناخت و درکی عمیق، همه‌جانبه و مورد اجماع از متغیرهای اساسی سیاسی و اقتصادی جوامع خود و دنیای مدرن کسب کنند. در این مقاله تجربه‌ی کشورهای اسلامی در خصوص مساله‌ی توسعه ارزیابی شده و چگونگی تحقق آن بررسی می‌شود.

به لحاظ واقعیت تاریخی پس از رنسانس، اصلاح دینی، عصر روشنگری و خردباوری، و تحول در روابط انسان با خود و حتی با طبیعت، دگرگونی‌های عمیق و ساختاری در جوامع اروپایی رخ داد و روابط و مناسبات نوینی در سرتاسر این جوامع برقرار کرد که همین امر منجر به ظهور دوران مدرنیته و سرمایه‌داری شد. با شروع انقلاب صنعتی از انگلستان و تحول در شیوه، ابزار و حجم تولید و ظهور تکنولوژی و تولید انبوه، دوران رونق و شکوفایی اقتصادی آغاز گردید و در ادامه‌ی آن انقلاب‌های سیاسی راه را بر تثبیت رژیم‌های دموکراتیک غربی گشود. بجز روسیه و سپس چین که به راه کمونیسم رفتند، دستاوردهای تمدن سرمایه‌داری غرب تقریباً در سرتاسر جهان پذیرفته شد و به گفتمان مسلط اقتصادی و سیاسی جهانی تبدیل شد. از دهه‌ی ۱۹۸۰ اغلب نظام‌های غیر لیبرال دنیا به دلایل مختلف تلاش کردند تا خود را به اقتصاد بازار تبدیل کنند. در اتحاد جماهیر شوروی این فرایند پروستریکا (بازسازی) نامیده می‌شد، در حالی که در چین ایجاد "اقتصاد بازار سوسیالیست"، عنصر اساسی اصلاح اقتصادی بود.

در این پژوهش بینا رشته‌ای به بررسی الگوی اسلامی-ایرانی به عنوان مدل اقتصاد اسلامی و بدیل پارادایم توسعه‌ی غربی و امکان‌سنجی نظری پیاده‌سازی این الگو و کاربردی‌سازی آن و نیز چالش‌های پیش‌روی این الگو در جمهوری آذربایجان به عنوان مورد تجزیه، پرداخته خواهد شد. حال سوال اصلی

پژوهش این است: آیا جوامع مسلمان امکان استقرار و کاربست الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت را به عنوان الگوی توسعه قبول دارند؟ چه تفاوت اساسی بین الگوی اقتصاد بازار آزاد غرب (اقتصاد سرمایه داری) به مثابه نظام اقتصادی حاکم بر جهان و الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت وجود دارد؟ و این سوال، طرح مسأله‌ی مهم دیگری را ایجاد می‌کند که با وجود اختلاف ماهوی در این دو نظام اقتصادی و تفاوت در ماهیت هستی‌شناختی، معرفت‌شناختی و جهان‌بینی و تفاوت در کارکردها و مکانیسم‌های اقتصاد هژمونیک غربی و اندیشه‌ی اقتصاد اسلامی، چه راهکار عملی و کاربردی برای استقرار و پی‌افکندن این نظام و الگوی اقتصادی بدیع و بدیل وجود دارد؟ بر این اساس مسأله‌ی اساسی پژوهش این است که آیا تولید اندیشه‌ی اقتصادی و الگوی توسعه‌ی اسلامی-ایرانی پیشرفت ذاتا دارای اهمیت اولیه و مقدماتی است یا شیوه‌ی کاربست آن و اجرای کردن این الگو بیشتر دارای اهمیت و اولویت اساسی است. به این معنا که در صورت تولید این الگو چه ضمانتی برای تحقق آن در عرصه‌ی جهان و به‌ویژه جوامع اسلامی وجود دارد؟ به عبارت دیگر چرا تاکنون الگوی جایگزین یا گفتمان رقیب و مخالفی نتوانسته است در مقابل الگوی هژمونیک توسعه‌ی غربی شکل بگیرد؟ و با اگر شکل گرفته چرا با هجوم نظام اقتصادی غرب از پا درآمده است (همانند نظام‌های کمونیستی و سوسیالیستی)؟ در پاسخ به این سوال پژوهش این فرضیه به ذهن متبادر می‌شود که جدای از تاسیس نظریه ایرانی-اسلامی پیشرفت و فارغ از کارآمدی یا ناکارایی آن یا حتی توجه به مباحث نظری در خصوص امکان تصور و طراحی علم اسلامی-ایرانی، اگرچه تاسیس و طراحی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت؛ فی‌نفسه امری خطیر و درخور توجه است و نیازی مبرم و اساسی برای استقرار کامل جامعه‌ی اسلامی است، اما مسأله‌ی مهم‌تر و خطیرتر، توانایی کاربست و اجرای آن هم در داخل کشور و هم به‌ویژه صدور آن به کشورهای اسلامی است که اقتصادی کاملا محصور و ادغام شده در نظام جهانی سرمایه‌داری دارند و شاید حتی توانایی گسست از این نظام اقتصادی را به دلیل وابستگی کامل به نظام سرمایه‌داری جهانی ندارند. بنابراین هدف اصلی این پژوهش بررسی و تحلیل چیستی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت نیست بلکه هدف عاجل و اساسی‌تر چگونگی اجرای این الگو پس از طراحی آن و بخصوص صدور و کاربست آن در کشورهای اسلامی و حتی غیر اسلامی می‌باشد. هدف مشخص این تحقیق، بررسی شرایط و امکان‌سنجی نظری استقرار الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت در جوامع اسلامی (به صورت مفروض جمهوری آذربایجان) است که بیشترین قرابت را به لحاظ فرهنگی، اجتماعی، تاریخی و هویتی با ایران دارند. آیا کشورهای اسلامی می‌توانند با گسست ساختاری-کارکردی از نظام اقتصادی جهانی و قطع روابط اقتصادی و مالی با نظام سرمایه‌داری غرب، الگوی اسلامی پیشرفت را در جامعه‌ی مسلمان خود محقق سازند؟

برای ارزیابی مطلوب فرضیه و دستیابی به پاسخ‌های درخور به سوالات پژوهش، در این مقاله، ابتدا مفهوم پیشرفت اسلامی-ایرانی به‌طور اجمالی مطرح می‌شود تا ویژگی‌ها و مشخصات اصلی این الگو و نکات اختلاف و احیاناً اشتراک با الگوهای اقتصادی رایج و اقتصادلیبرالیستی (اقتصادبازار آزاد و حاکمیت پول و سرمایه)؛ شناسایی شود. در بخش بعد مبانی اقتصاداسلامی به‌عنوان شالوده‌ی نظری الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت و معیارهای آن و همچنین نظریه‌های توسعه‌نیافتگی و نظام اقتصادجهانی بررسی می‌شود تا چنبره و هژمونی اقتصادسرمایه‌داری بر اقتصادجهانی نشان داده شود. در ادامه‌ی مقاله، اقتصاد یک کشور اسلامی و توانایی یا عدم توانمندی اجرای الگوی اسلامی پیشرفت در آن کشور تحلیل می‌شود. در انتها یافته‌های تحقیق جمع‌بندی شده‌است.

مدل‌سازی اقتصاداسلامی برای جوامع در حال توسعه اسلامی

ارائه‌ی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مستلزم کاربردی ساختن این الگو در سطح جهان یا حتی المقدرو در کشورهای اسلامی و به‌ویژه کشورهای مسلمان همسایه می‌باشد. اقتصاد حوزه‌ای است که نیازمند تعامل کشورها و جوامع مبادله‌کننده است یعنی اگر جامعه‌ای از یک الگوی خاص و غیرجهانشمول اقتصادی تبعیت کند امروزه و در جهان معاصر که عصر تعاملات اقتصادی گسترده و وابستگی متقابل در عرصه‌ی اقتصادی و عصرجهانی‌شدن و دهکده جهانی است، نمی‌تواند موجب شکوفایی اقتصادی خود گردد و در این صورت به‌عنوان نظام معارض اقتصادجهانی با مشکلات اساسی و حتی با تحریم و انزوای بین‌المللی مواجه خواهد شد. اقتصاد یعنی تولیدمحصولاتی با ارزش افزوده مناسب و مبتنی بر مزیت نسبی و صدور آن به کشورهای متقاضی آن کالا، به‌اعتبار دیگر ایجاد روابط اقتصادی مبتنی بر عرضه و تقاضا که حداقل نیازمند وجود دو اقتصادهمگرا در عرصه‌ی نظریه و نظام اقتصادی مشترک می‌باشد. در صورت استقرار الگوی اسلامی-ایرانی در کشوری همانند جمهوری آذربایجان، سوال اساسی این خواهد بود که آیا این اقتصاد که مختص یک و یا چند کشور است یعنی همانند اقتصادی جزیره‌ای که مخالف اقتصادغربی سرمایه‌داری است، می‌تواند موجب رشد و توسعه‌ی اقتصادی آن جامعه شود؟ به عبارت دیگر آیا این اقتصاد جزیره‌ای می‌تواند به صورت خودکفا اقتصادی شکوفا و بالنده داشته و در مقابل سلطه‌ی اقتصادی نظام سرمایه‌داری عملکرد کارآمدی داشته باشد؟ یعنی منطبق با استلزامات فزاینده‌ی اقتصادی این کشور و نیازهای اقتصادی و توسعه‌ای این کشور و مطالبات مردمی باشد؟ آیا نظام سرمایه‌داری جهانی، اقتصاد بازار آزاد و دولت‌های غربی و حتی شرکت‌های چندملیتی و بزرگ که بر اقتصادجهانی سیطره و هژمونی دارند اجازه‌ی ظهور و بروز اقتصادمخالف با اقتصادبازار و استقرار نظام اقتصادی عادلانه و ضدسرمایه‌دارانه که منافع آنها را به‌مخاطره می‌افکند خواهند داد؟

مدل توسعه‌ی جوامع اسلامی که الگوی خاص اسلامی و غیر غربی است بایستی با اقتباس از ظهور و پیش‌روی نظام سرمایه‌داری اقتصاد در طی قرن‌های ۱۸ و ۱۹ صورت‌گیرد، یعنی تشکیل بلوکی اقتصادی از کشورهای اسلامی برای حمایت از استقرار این الگو و به چالش کشیدن هژمونی اقتصاد سرمایه‌داری. پیش‌فرض تشکیل این نظام اقتصادی در عرصه‌ی جهانی مبتنی بر اندیشه‌ی اسلامی و ظرفیت‌های دین اسلام به عنوان دین عدالت‌محور و ضد ظلم و نابرابری و تبعیض است. تشکیل این بلوک در بین کشورهای اسلامی و حتی تمام کشورهای جهان باید با ابتناء بر اصول آرمانی اندیشه‌ی اسلامی صورت‌بگیرد. در جهانی که نظام سرمایه‌داری موجب ایجاد فقر فزاینده در جهان و تبدیل دنیا به کشورهای دارا و ندار و ایجاد روابط استعماری غیر انسانی که عامل اصلی عقب‌ماندگی برخی و توسعه‌ی برخی دیگر شده است، ارائه‌ی الگوی اسلامی، نوید دهنده‌ی نظام عادلانه و توسعه‌ی همه‌جانبه و رهایی از استعمار کشورهای غربی سرمایه‌داری است، و از اینرو اصلی‌ترین مساله، تبدیل این الگوی توسعه، به برنامه‌ای عملی و کاربردی است بدون اینکه پیروی کنندگان این الگو تبدیل به کشورهای معارض و منزوی و با اقتصادی جزیره‌ای شوند. همچنان‌که پیشتر گفته شد مهمترین مساله در تولید نظریه، مساله‌ی کاربردی کردن آن و اجرای عملی آن است که متأسفانه در حوزه‌ی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت چندان مورد عنایت و تامل قرار نگرفته است. الگوی ایرانی-اسلامی پیشرفت تنها در صورتی قابلیت اجرا و عملیاتی شدن خواهد داشت که با اقبال بخشی از کشورهای جهان مواجه شده و با تشکیل بلوک اقتصادی اسلامی یا عدالت‌محور، بتواند در مقابل نظام اقتصادی غربی مقاومت کرده و موفق به پایه‌گذاری مدل اقتصادی اسلامی گردد. نمونه و مثال تاریخی آن؛ ظهور و تثبیت اقتصاد سرمایه‌داری است که در جریان ساخت نظریه‌ی اقتصاد سرمایه‌داری ابتدا بخشی از جهان را به عنوان کشورهای غربی و استعماری جداساخت و بلوک کشورهای سرمایه‌داری استعماری را بنیان گذاشت. نظام اقتصاد سرمایه‌داری پس از صورت‌بندی آن در دوران مدرن توسط اقتصاددانان نظام سرمایه‌داری همانند آدام اسمیت و جان مینارد کینز و نظریه پرداز مالکیت خصوصی یعنی گئورگ هگل با تشکیل کشورهای استعماری و نفوذ در سرتاسر جهان و از بین بردن تمامی نظام‌ها یعنی غیریت‌ها و دگر‌های اقتصادی آن دوران و فروپاشی نظام‌های اقتصادی پیشامدرن، تبدیل به گفتمان هژمونیک اقتصادی در عرصه‌ی جهانی گردید. مهمترین نوآوری این پژوهش که به زعم نگارنده در مساله‌ی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت مغفول واقع شده و آن را تبدیل به نظریه‌ای غیر واقعی و غیر کاربردی کرده است عدم توجه به اجرای این الگو از طریق ایجاد بلوک کشورهای عدالت‌بلور جهانی مبتنی بر آموزه‌های جهان شمول اسلامی است. اگرچه بسیاری از کشورهای جهان؛ کشورهایی غیر اسلامی هستند و بنابراین

نمی‌توان ذیل عنوان الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت آنها را به‌سوی پذیرش این نظام اقتصادی سوق داد، اما ویژگی نظام توحیدی اسلامی به‌عنوان نظامی عدالت محور و برابری طلب که مورد تقاضای جوامع تحت‌استعمار نظام سرمایه‌داری غربی هستند وجه امتیاز و عامل اصلی تحقق الگوی اسلامی در بین کشورهای فقیر و غیرسرمایه‌داری جهان خواهد بود. به‌این معنا که اگرچه نظریه‌ی اقتصاد اسلامی بصورت مستقیم در تحقق الگوی اسلامی پیشرفت نقش ندارد، اما ماهیت و ارکان این اقتصاد موجب پذیرش و اقبال در سطح جهانی در بین کشورهای عقب نگاه داشته شده می‌شود و این خود وجه امتیاز بسیار برجسته‌ای می‌باشد.

مفهوم‌سازی و نظریات توسعه

شکست پارادایم نوسازی که ناشی از رقابت سیاسی و ایدئولوژیک آمریکا و اتحاد شوروی و با قصد جلوگیری از تغییرات اساسی و ساختاری و واژگونی رژیم‌های وابسته و خطرگسترش کمونیسم به جهان سوم طراحی شده بود، منجر به ارائه‌ی نظریات مکتب‌وابستگی گردید که مدعی "توسعه‌ی توسعه‌نیافتگی" بودند. طبق این دیدگاه، نظام امپریالیسم با تحمیل نوعی تقسیم‌کار بین‌المللی ناعادلانه و دستکاری عرضه و تقاضا در بازار جهانی و رابطه‌ی نابرابر از طریق شرکت‌های چندملیتی و نهادهای مالی-اقتصادی بین‌المللی، یک‌نوع سرمایه‌داری سازمان‌یافته و جهانی را بر دنیا حاکم کرده که به شدت به ضرر کشورهای توسعه‌نیافته بود. از سوی دیگر از دهه‌ی ۱۹۸۰ اشتیاق به‌تدوین الگوهای مناسب‌تر برای دستیابی به توسعه که با مقتضیات بومی و محلی کشورها سازگارتر باشد، بیش از پیش، در دوران پسا جنگ سرد افزایش یافت. از این رو مفهوم "توسعه‌ی بومی" یا "توسعه‌ی درون‌زا" ترویج یافت و طی آن تقلید مکانیکی و ظاهری از جوامع صنعتی و یا تحمیل یک‌مدل فرهنگی واحد بر کل جهان را رد کردند و پیشنهاد شد به ویژگی‌های هر ملت و تنوع و تفاوت فرهنگ‌ها و نظام‌های ارزشی جوامع در فرایند توسعه توجه شود، در این ایده فرهنگ و هویت به‌هم پیوسته‌اند (Reiffers, 1993). پیروزی انقلاب اسلامی در ایران موجب شد رویکردهای ضد غربی که به واسطه‌ی فقر نظری ایدئولوژی‌های مارکسیستی و ناسیونالیستی، کم‌وبیش از نفس افتاده بودند، انرژی تازه‌ای پیدا کنند. توسعه عبارت است از کلیه‌ی کنش‌هایی که به‌منظور سوق دادن جامعه به‌سوی تحقق مجموعه‌ی منظمی از شرایط زندگی جمعی و فردی که در ارتباط با بعضی ارزش‌ها مطلوب تشخیص داده شده‌اند، صورت می‌گیرد (گی‌روشه، ۱۳۶۶: ۲۱۲).

نظریه‌ی نوسازی جوامع را به‌طور عمده به دو دسته‌ی سنتی و مدرن تقسیم می‌کرد و در صدد یافتن راه تبدیل جوامع سنتی به مدرن بود. متفکران نوسازی عقیده داشتند که ورود به مدرنیته، یعنی وضعیت مدرن بودن، تجربه‌ی اروپا را بازگو می‌کند. فرض آن‌ها این بود که مستعمرات پیشین همان فرآیندهای توسعه‌ای را متحمل می‌شوند که اروپائیان در سده‌های قبل تجربه کرده‌اند و سرانجام بسیاری از آنها را نسخه‌برداری

خواهند کرد. این برداشت چنین می‌انگار که دولت‌ها در گذر زمان، از فرآیند واحد و جهان‌شمول نوسازی تبعیت خواهند کرد که عبارتند از: صنعتی‌شدن، دموکراسی، شهرنشینی، بوروکراسی و همگنی فرهنگی به‌سان دولت-ملت‌های اروپایی (اپلوروستو، ۲۰۰۸). یعنی گذار از طریق اشاعه‌ی فرهنگ، تکنولوژی و روابط اقتصادی سرمایه‌داری و باگسترش نظام‌های اجتماعی، اقتصادی و سیاسی از نو غربی به‌وجود می‌آید (روکس برو، ۵۳). این‌واژه از تغییری مطلوب حکایت می‌کند: گذار از ساده به پیچیده، از پست به عالی، از بدتر به بهتر. این واژه حاکی از آن است که کسی خوب عمل می‌کند، یعنی براساس یک قانون ضروری و گریزناپذیر و جهانی به‌سوی یک‌هدف مطلوب به‌پیش می‌رود، ولی برای دوسوم جمعیت جهان این معنای مثبت واژه‌ی توسعه، به‌چیزی که نیستند دلالت می‌کند که وضعیتی نامطلوب و تحقیرآمیز را به‌یاد می‌آورد؛ وضعیتی که برای رهایی از آن باید به‌تجارب و رویاهای دیگران سربسپارند (استوا، ۱۳۷۷). در جهان مارکسیستی هم تاکنون چهارالگوی توسعه مطرح شده که غالباً یا شکست‌خورده‌اند یا به نوعی با الزامات اقتصاد جهانی خود را تطبیق داده‌اند که عبارتند از: الف) الگوی کلاسیک شوروی یا استالینی ب) الگوی خودگردانی یوگسلاوی ج) الگوی چینی مائوئیست د) الگوی خاص کره‌شمالی؛

مبانی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت

الگوی اسلامی توسعه مبین این است که می‌توان بدون پذیرش جهان‌بینی و ایدئولوژی و تمدن غرب به‌توسعه دست یافت. به اعتقاد یکی از صاحب نظران سه اصل مورد اتفاق دانشمندان مسلمان در زمینه‌ی توسعه چنین است: الف- توسعه باید به رشد اقتصادی و سرمایه و ثروت بیانجامد. ب- در توزیع درآمد و ثروت باید عدالت رعایت شود. ج- جامعه در نتیجه‌ی اجرای توسعه باید به سمت ارزش‌های اخلاقی مورد نظر اسلام سوق پیدا کند (حمزه پور، ۱۳۸۸).

از نظر اسلام رشد اقتصادی و رفاه اجتماعی که دو رکن اصلی توسعه‌ی اقتصادی‌اند، ابزاری برای رشد و تعالی اخلاق و کمالات انسانی و آزادی از تعلقات نفسانی می‌باشند و انگیزه‌های سودطلبی و حداکثر نمودن مطلوبیت و لذایذ مادی فی‌نفسه نمی‌توانند هدف اصلی و نهایی تلاش و کوشش انسان قلمداد گردند، بلکه اسلام بپذیرش انسان محور توسعه، رشد و تعالی مادی و معنوی را هدف آن قرار می‌دهد. رهبری، هفت مسأله را در خصوص ویژگی‌های الگوی ایرانی-اسلامی پیشرفت مطرح کرده‌اند: مسئله‌ی مبدأ، مسئله‌ی معاد، مسئله‌ی عدم تفکیک دنیا و آخرت، مسئله‌ی انسان و نگاه اسلام به انسان، مسئله‌ی حکومت، مسئله‌ی عدالت، نگاه غیرمادی به اقتصاد. اهداف توسعه در دیدگاه الهی عبارت است از: الف) ایجاد نظام ملکات و حساسیت‌ها و تمایلات صحیح در جهت پرستش خداوند و ایجاد انگیزه برای انقیاد و تسلیم هرچه بیشتر نسبت به

قوانین الهی (ب) مقابله با نظام پرورشی مادی و رشد هماهنگ حساسیت‌های مادی در جهت دنیاپرستی (ج) ایجاد تمدنی نو بر محور تعلیمات الهی و تعقیب پیشرفت سیاسی، اقتصادی، بر محور دین (نواختی مقدم، ۱۳۹۷). رکن اول این الگو توجه به مبدأ و رکن دوم آن توجه به معاد است. رهبرانقلاب به عدالت به عنوان معیار حق و باطل حکومت‌ها و نگاه غیرمادی بر اقتصاد تأکید می‌کنند. در دیدگاه اسلام، پیشرفت مادی هدف نیست، بلکه وسیله رشد و تعالی انسان است. ثروت، قدرت و علم زمینه برقراری عدالت، حکومت حق و روابط فرآیندی است که متضمن رشد مداوم در ابزار و روابط مادی و معنوی و بنیان‌های اقتصادی-اجتماعی می‌باشد و انسان در این جریان به کمال می‌رسد (جوادی آملی، ۱۳۸۷: ۲۱۳). بر این اساس اگر ماهیت توسعه در غرب مبتنی بر نظام سرمایه‌سالاری، سکولاریسم، رفاه‌گرایی و مادی‌گرایی است، الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت هویت و معنای خود را از عدالت‌باوری، برابری، تعاون، همیاری، معنویت‌گرایی و انسان‌گرایی اخلاقی اخذ می‌کند. بر اساس فرضیه مطرح در این نوشتار، جایگزینی سرمایه‌داری و استقرار الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت صرفاً بامبنا قرار دادن این آموزه‌های والا و اخلاقی این نظریه و نشان دادن فجایع و مصایب و ویرانی‌های نظام سرمایه‌داری ممکن خواهد شد. تازمانی که این الگو باقبال جهانی مواجه نشود نمی‌توان آنرا عملیاتی کرد و جایگزین نظام سرمایه‌داری کرد. نقاط ضعف نظام سرمایه‌داری مادی‌گرا و نقاط قوت الگوی اسلامی و مقبولیت آن به‌ویژه در اغلب کشورهای تحت‌استعمار و عقب‌نگاه داشته‌شده جهان عامل اصلی استقرار آن در جهان می‌باشد. بدین ترتیب صرفاً باتدوین نظری اقتصاد اسلامی نمی‌توان به اجرای آن امیدوار بود بلکه گفت‌وگو سازی یعنی تبدیل به کنش و پرتیسی اجتماعی و اجماعی در عرصه جهانی است که می‌توان به موفقیت این الگو امیدوار بود. در ادامه‌ی مقاله به مکانیسم اجرایی به عنوان شرط کامل اجرای الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت می‌پردازیم.

ماهیت نظام سرمایه‌داری به عنوان چارچوب نظام اقتصاد جهانی

استدلال این خامه این است که اقتصاد جهانی سرمایه‌داری مبتنی بر اصول و قوانینی است که تقریباً از قرن ۱۷ و ۱۸ توسط نظریه پردازان اقتصاد لیبرالی تدوین شده و منجر به ایجاد مکانیزم اقتصادی استعماری در جهان گردید. مکانیزم اجرایی و پشتیبان عملیاتی سرمایه‌داری، نظام امپریالیسم است که بتدریج از قرن هیجدهم باعث نابودی نظام‌های اقتصادی و شیوه‌های اقتصادی و تمدنی پیشا سرمایه‌داری شد و موجب استقرار سرمایه‌داری در سرتاسر جهان و توسعه یافتگی بخشی از جهان به زیان بخش عظیم دیگر جهان شد. امپریالیسم در ابتدا نقش حمایتی و پشتیبانی از نظام سرمایه‌داری تجاری در قبال نظام‌های اقتصادی پیشا سرمایه‌داری از جمله فئودالیسم را بر عهده داشت چرا که باید موانع را برای رشد و ظهور سرمایه‌داری تجاری و بازرگانان از بین می‌برد، جریان آزاد کالا را تأمین می‌کرد، بازار وسیع ایجاد می‌کرد و موجب گسترش نظام سرمایه‌داری در سطح جهان می‌گردید. اگرچه باید در نظر داشت که با توجه به دینامیسم و تطور جوامع سرمایه‌داری، ضرورت‌های جدیدی پیش می‌آمد و امپریالیسم در مراحل بعدی نقش نجات نظام سرمایه‌داری را از بحران انباشت

برعهده‌گرفت و باتکمیل نقش اولیه خود درخصوص نابودی نظام‌های اقتصادی پیشاسرمایه‌داری به‌ابزاری برای اجرای دیگر نیازهای نظام سرمایه‌داری جهانی تبدیل شد. به‌همین دلیل ابتداهیت نظام سرمایه‌داری و منطق اقتصادی آن بررسی می‌شود تا تضاد اصلی این نظام با الگوی پیشنهادی اسلامی تبیین شود.

نظام سرمایه‌داری دو ویژگی اساسی دارد: استثمار نیروی کار مزدبگیر و انباشت رقابتی سرمایه. این دو ویژگی به‌نوبه‌ی خود با دو رابطه‌ی ذاتی سرمایه‌داری مربوط می‌شوند به‌ترتیب، رابطه‌ی بین سرمایه‌و کار و رابطه‌ی میان خود سرمایه‌ها. هر دو نوع رابطه مبتنی بر تضاد هستند: رابطه‌ی "عمودی" بین سرمایه و نیروی کار ناشی از تضادهای آشتی‌ناپذیر است که ضرورتاً بین استثمارکننده و استثمارشونده وجود دارد، درحالی که روابط "افقی" در میان سرمایه‌ها شامل مبارزه‌ی رقابتی میان استثمارگران بر سر بازتوزیع سودهایی است که آن‌ها مشترکاً از طبقه‌ی کارگر به‌دست می‌آورند. بنابراین "سرمایه" به‌طور انفرادی، هم به‌کلیت روابطی که شیوه‌ی تولید سرمایه‌داری را ایجاد می‌کند و هم به‌طبقه‌ی سرمایه‌دار به‌عنوان جمع اطلاق می‌شود، بایستی از تکثر "سرمایه‌ها" متمایز شود، یعنی از واحدهای مستقل نظام که برای استثمار و انباشت مبارزه می‌کنند (کالینیکوس، ۱۳۸۴: ۴۱). تابع کردن کامل نیازهای انسانی به‌بازتولید ارزش مبادله به‌سود بازتولید گسترده‌ی سرمایه؛ از همان ابتدا وجه برجسته و غالب نظام سرمایه‌داری بوده است. و چنین شیوه‌ای به شدیدترین وجه با شیوه‌ی تولید در دوران کهن متضاد است. بقول مارکس در عهد کهن هدف تولید ایجاد ثروت نیست، مسأله همیشه آن است که چه شیوه‌ی مالکیتی بهترین نوع شهروندان را به‌وجود می‌آورد. ثروت هدفی نهایی و برای خود نیست (مارکس، ۱۳۷۷: ۸۸-۴۸۷). برای آنکه تولید ثروت هدف بشریت شود لازم بود ارزش استفاده (use value) از ارزش مبادله (Exchange value) جدا شود و ارزش مبادله نسبت به ارزش استفاده برتری پیدا کند. سمت‌گیری سرمایه در جهت تولید و بازتولید هر چه کلان‌تر ارزش مبادله قرار گرفت و بعنوان محرک قدرتمندی برای ایجاد تقاضاهای بیشتر عمل کرد (مزاروش، ۱۳۷۶: ۷). مارکس تأکید می‌کند تضاد آشتی‌ناپذیر طبقاتی ویژگی فرعی یا اتفاقی سرمایه‌داری نیست، بلکه ماهیت اصلی سرمایه‌داری را مشخص می‌سازد. نظریه‌ی ارزش اضافی مارکس به‌گونه‌ی تاریخی سرمایه‌داری را با توجه به شیوه‌های تولید متکی به طبقه‌ی پیشین قرار می‌دهد: درحالی که، در این نظام‌های اجتماعی، استثمار به طبقه‌ی تولیدکنندگان غیرآزاد وابسته بود، تحت شرایط سرمایه‌داری کارگران بدین معنا آزادند که از نظر قانونی از آن‌ها خواسته نمی‌شود که در خدمت استثمارکنندگان‌شان قرار بگیرند، در عوض، این فقدان استقلال اقتصادی است که آن‌ها را وادار می‌سازد تحت شرایطی نابرابر که به استثمارشان می‌انجامد برای سرمایه‌داران کار کنند. نظریه‌ی استثمار سرمایه‌داری بر این مبنا حاکم است: سرمایه‌داران به‌عنوان یک طبقه فقط می‌توانند سود کل خود را با کاهش دستمزدهای واقعی یا افزایش بهره‌وری طبقه‌ی کارگر افزایش دهند. این رابطه‌ی

وابستگی نشان می‌دهد که آنها صرفاً کارگران را استثمار نمی‌کنند، بلکه قدرتمند هم هستند (کالینیکوس، ۱۳۸۴: ۴۲). اصل حاکم در این نظام تابعیت ساختاری کار نسبت به سرمایه است. باین حال، نظام سرمایه به قیمت سهمناک تر کردن مسائل خود و مشکلات بشریت می‌تواند به عمر خود ادامه دهد و تنهایی تواند سرنوشت محتوم خود را به تعویق اندازد و نه اینکه تغییر دهد.

هر سه شکل تحول صورت گرفته در قرن بیستم یعنی توسعه و انباشت نوع سرمایه داری انحصاری، برنامه‌ی مدرنیزه کردن جهان سوم که آنرا به وضعی بدتر از هر زمان دیگر در تاریخ این کشورها کشانده است و اقتصاد با برنامه‌ی نوع شوروی که موجب حیرت‌انگیزترین فروپاشی شد، در برآوردن وعده‌هایی که داده بودند با شکستی فاحش روبرو شده‌اند. مهمترین چشم‌انداز پیشرفت این کشورها بازگشت به عقب‌مانده‌ترین شکل سرمایه داری وابسته بوده است و کشورهای سرمایه داری پیشرفته نیز دستخوش رکودهایی با فواصل هر چه کوتاه‌تر شده‌اند. غلبه‌ی کنونی کشورهای سرمایه داری پیشرفته‌ی غرب بر جهان، غلبه‌ای توان‌کاه برای دیگر کشورهای جهان است، سرشت بیرون‌کشیدن ارزش اضافی طبق قوانین اقتصادی رایج در چنین نظامی، اهمیتی سرنوشت‌ساز در آینده‌ی این کشورها و جهان دارد یعنی نابودی و تخریب منابع غیرقابل برگشت و بازسازی ناپذیر کره‌ی خاکی در جستجوی حداکثر سود برای سرمایه که منجر به تکرار هر چه بیشتر دوره‌های افت و نهایتاً بحران رکود پیوسته (Depressed Continuum) خواهد شد (مزاروش، ۱۳۷۶: ۲۴).

پیروزی جهانی سرمایه داری موضوع عمده‌ی تاریخ در دهه‌های بعد از ۱۸۴۸ است. این پیروزی جامعه‌ای بود که اعتقاد داشت رشد اقتصادی بر اقدام خصوصی رقابتی، بر موفقیت در خرید هر چیز از جمله کار در ارزانترین بازار و فروش در گرانترین بازار، مبتنی است (هوبزباوم، ۱۳۷۸: ۱). در فرآیند توسعه‌ی تاریخی سرمایه داری زنجیره‌ی کالایی بر مبنای تقسیم کار اجتماعی بگونه‌ای سلسله‌مراتبی ایجاد شد که منجر به قطبی شدن هر چه بیشتر فضا در ساختار تولید در شکل مرکز و پیرامون و انباشت سرمایه در مرکز گردید. این نابرابری چگونه ایجاد می‌شود: مثلاً به دلیل کمیابی (موقتی) روند پیچیده‌ی تولید، یا کمیابی‌های تصنعی که به وجود می‌آیند، موجب می‌شوند که کالاها از منطقه‌ای که با وفور مواجه است به طریقی به منطقه‌ای که دچار کمیابی است به قیمتی فروخته می‌شود که نهاد (هزینه) واقعی تری را مجسم می‌سازد. در صورتی که همان کالا اگر در جهت خلاف آن انتقال داده شود، قیمت آن پایین‌تر خواهد بود. آن چه در واقع رخ می‌دهد انتقال بخشی از کل سود (یا مازاد) از منطقه‌ی تولید شده به منطقه‌ای دیگر است. این روابط در واقع روابط مرکز-پیرامون را تصویر می‌نماید (والرشتاین، ۱۳۸۱: ۳۶-۳۵). تمرکز سرمایه در مناطق مرکزی موجب به وجود آمدن پایه‌های مالی و انگیزه‌های سیاسی برای ایجاد دستگاه‌های دولتی نسبتاً نیرومندی می‌شود، که از جمله

توانایی‌های آن ضعیف‌نگه‌داشتن دستگاه‌های دولتی مناطق پیرامون است (وود، ۱۳۸۷: ۳۷). اقتصاد سیاسی سرمایه‌داری اساساً دوتنوع بسیار متفاوت مالکیت خصوصی رادهرم می‌آمیزد، یکی که بر کار خود تولیدکننده و دیگری که بر استثمار کار غیر استوار است. استثمار کشورها چنین هدفی را برای سرمایه‌دار دنبال می‌کرد یعنی ایجاد کارگران مزدبگیر و استفاده از زور برای حذف شیوه‌ی تولید و تصاحب متکی بر کار شخصی تولیدکننده‌ی مستقل. بدین ترتیب نظام سرمایه‌داری نوعی رابطه‌ی اجتماعی است که به میانجی‌گری چیزها بین افراد برقرار می‌شود و منجر به ایجاد سلطه و رابطه‌ی نابرابر می‌شود (مارکس، ۱۳۸۶: ۸۱۸). امپراطوری بریتانیا نخستین امپراطوری بود که ضرورت‌های اقتصادی را همچون ابزار امپریالیسم، شاید هم در اوایل و هم در اواخر سده‌ی شانزدهم، به کار گرفت (وود، ۱۳۸۷: ۶۷). در این دوران محصولات مرغوب‌تر غرب یا سیستم‌بازرگانی برتر آنان نبود که سبب گسترش نظام سرمایه‌داری در سطح جهان شد بلکه قدرت نظامی برتر آنان (کشتی و توپ) بود که به آنها امکان داد نظام‌بازرگانی ستی در مناطق مختلف جهان را متلاشی کنند و با تسلط و استثمار مناطق مختلف، تجار خود را جایگزین تجار کشورهای مثلاً آسیایی کنند. امپریالیسم در مرحله‌ی سرمایه‌داری صنعتی نه تنها عامل غارت منابع و مازاد موجود کشورهای تحت‌استعمار بود بلکه تامین نیاز جوامع صنعتی روبه پیشرفت، مستلزم متلاشی کردن ساخت اقتصادی، اجتماعی و سیاسی جوامع ستی بود تا نیازهای مراکز صنعتی اروپا تامین شود (مگداف، ۱۳۷۸: ۱۳۸). امپریالیسم منجر به از میان رفتن نظام قدیم روستاهای خودکفا و پایدار و حمایت از نخبگانی گردید که منافعشان با حکومت بریتانیا هم آهنگ بود (مگداف، ۳۴). از ۱۸۵۰م انگلیسی‌ها اقتصاد جهانی و نظام بین‌الدولی را تقریباً بدون چالش زیر سلطه‌ی خود کشیدند. آنها کارآمدترین تولیدکنندگان پرسودترین محصولات بودند؛ رهبری نیروهای تجاری را در کف داشتند؛ وسیعاً ایدئولوژی تجارت آزاد خود را بر جهان تحمیل کردند و با استفاده از نیروی دریایی قدرتمندشان، اصول این ایدئولوژی را مستحکم کردند و بانک‌های لندن، بخش عظیمی از ثروت جهان را در خود جمع کردند. درباره‌ی این دوره که به عصر طلایی سرمایه‌داری معروف است گفته‌اند که بین سال‌های ۱۸۴۶ و ۱۸۷۳ ایده‌ی بازار خودتنظیم‌گر که توسط آدام اسمیت و دیوید ریکاردو صورتی آرمانی یافته بود، بیش از هر زمانی در گذشته‌ها از آن زمان تا امروز، به تحقق نزدیک شد (Dillard, 1962: 28). امپراطوری اعراب مسلمان و امپراطوری اروپای اواخر قرون وسطی یا اوایل دوران جدید مانند ونیز یا هلند از بسیاری جهات با هم متفاوت هستند اما یک وجه بنیادی مشترک دارند. هر قدر هم که این دولت‌ها با هم تفاوت داشتند، همگی آنها سلطه‌اشان را بر یک گستره‌ی عظیم جغرافیایی حفظ می‌کردند. حفظ این قدرت صرفاً با گسترش میدان نفوذ حکومتی قدرتمند تامین نمی‌شد بلکه با تکمیل نقش آنها به عنوان حلقه‌های اقتصادی حیاتی در میان بازارهای جداگانه در جوامع و مناطق پراکنده کسب می‌شد. رشته‌های پیوند دهنده در امپراطوری‌های تجاری

بیش از هر چیز توسط تاجران و بازرگانان تامین می‌شد. نیروی نظامی آنها هم بیشتر در خدمت تضمین کنترل مسیرهای تجاری، از طریق خشکی و دریا یا مجبور کردن سایر دولت‌ها، برای اینکه پایگاه‌های تجاری، زیست‌گاه‌های تجار، امتیازات انحصاری تجاری و اغلب انحصارات را بپذیرند (وود، ۱۳۸۷: ۷۰). ارتباط میان اندیشه‌ی اقتصادی و تسلط تجاری بر مناطق اقتصادی جهان نیز در جهان اسلامی تجربه شده است. در عصر پیشا اسلامی، اعراب جایگاهی استراتژیک در مسیرهای تجاری عمده داشتند، اما با فتوحات مسلمانان، ماهیت تجارت اعراب و نیز گستره‌ی آن تغییر کرد. اعراب مسلمان به جای صرفاً دادوستد کالاهای تجاری در بازارهای محلی، نظامی از تجارت مستقیم گسترده را با کمک بازرگانانی ایجاد کردند که به‌فرا تر از بازارهای محلی‌اشان دسترسی داشتند. اسلام به دنبال آن‌ها در همین مسیرها رشد کرد. به نظر می‌رسد که دین اسلام هم شرط و هم پیامد شبکه‌ی تجاری بوده است. دین و سلسله مراتب آن به عنوان وسیله‌ای برای سازماندهی مناسبات تجاری، حتی در نبود یک وحدت سیاسی کارآمد، تکامل یافتند. بنابراین، امپراطوری اسلامی در بنیاد خود یک صورت‌بندی تجاری، متکی بر شبکه‌ی مراکز تجاری بود که بزرگترین شهرها را در جهان بنیاد نهاد که با بازرگانان، پیشه‌وران و شخصیت‌های مذهبی به هم گره خورده بودند (وود، ۱۳۸۷: ۷۱-۷۴).

عملکرد نظام امپریالیسم و نقد دیدگاه مارکس

در این مقاله نظریه و دیدگاه جدیدی در خصوص نظام استعماری به اقتراح گذاشته می‌شود و دیدگاه‌های مارکسیستی امپریالیسم نقد می‌شود. هدف از نقد نظریه‌ی مارکسیستی امپریالیسم و ارائه‌ی نظریه‌ی بدیل، تلاش برای امکان‌سنجی تاسیس و ارائه‌ی راه‌حل جایگزین نظام سرمایه‌داری جهانی یا همان الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت می‌باشد. در بخش پیش به تحول و سیر تاریخی شکل‌گیری امپریالیسم و نابودی تمامی شیوه‌های تولیدی پیشا سرمایه‌داری در راستای آماده‌سازی زمینه و بستر سازی رشد و نمو نظام سرمایه‌داری و سپس گسترش وجهانی‌سازی آن پرداخته شد. در این بخش ابتداء دیدگاه مارکس در خصوص ماهیت امپریالیسم مطرح می‌شود و سپس با نقد این دیدگاه، نظریه‌ی جدیدی مطرح می‌شود که می‌تواند راهگشای اجرا و تاسیس الگوی بدیل نظام سرمایه‌داری یعنی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت باشد. برخلاف دیدگاه مارکسیستی که امپریالیسم را یکی از مراحل گسترش نظام سرمایه‌داری می‌داند در این مقاله با مطالعه گسترش تاریخی نظام سرمایه‌داری به این نتیجه رسیده‌ایم که امپریالیسم پیش از ظهور کامل نظام سرمایه‌داری به عنوان عامل اصلی نابودی و اضمحلال نظام‌های اقتصادی پیشا سرمایه‌داری و شیوه‌های تولیدی پیشا صنعتی ظاهر شده است و اصلی‌ترین نقش را در شکل‌گیری و استقرار الگوی اقتصادی سرمایه‌داری

ایفا کرده است. باین ادعا می توان چنین استدلال کرد که استقرار و شکل گیری نظام اقتصادی اروپایی و سرمایه داری تجاری قرن ۱۸ و در ادامه سرمایه داری مالی قرن ۱۹ و سرمایه داری انحصاری وجهانی قرن ۲۰ بدون ریشه کنی و اضمحلال شیوه های تولیدی پیشاصنعتی توسط نظام امپریالیسم تقریباً محال و غیرممکن بوده است و امروزه نیز امپریالیسم اصلی ترین و مهمترین عامل تثبیت و تداوم نظام سرمایه داری است. به این معنا نظام های اقتصادی مسلط کاپیتالیستی بدون پشتوانه ی سیاسی و نظامی که در این مورد خاص امپریالیسم برای آن مهیا کرده است امکان استقرار و تداوم ندارند و به این دلیل امپریالیسم برخلاف نظریات مارکس مرحله ای در سیر تطور تاریخی و در زمان بحران نظام سرمایه داری نیست بلکه عامل اولیه و اصلی ظهور و تداوم آن به شمار می رود و بدون توجه به این تحولات تاریخی نمی توان با آن به مبارزه برخاست و نه می توان الگوی جدیدی پیش نهاد کرد. بر این اساس در ادامه به طرح و بسط نظری دیدگاه مارکس در خصوص نظام امپریالیسم و شکل گیری اولیه آن می پردازیم.

هر گونه بحث راجع به تئوری های اقتصادی امپریالیسم ناگزیر بر محور مارکسیسم دور می زند. بر این اساس امپریالیسم در چارچوب مارکسیسم بر مرحله ای از روند توسعه ی جامعه سرمایه داری دلالت دارد، یعنی ناشی از عملکرد قوانین ذاتی شیوه تولید سرمایه داری است. امپریالیسم در اصطلاح، گسترش گرایی کشورهای پیشرفته اروپایی در بقیه جهان در ۵۰۰ سال اخیر است. این نوع گسترش به زایش و بلوغ سرمایه داری نسبت داده شده است. به این معنی که تطور سرمایه داری و تحولات تکنولوژیک و نیازهای ناشی از پویایی و ضرورت درونی این شیوه تولید (نیاز به انباشت)، گسترش ارضی و سلطه بر سرزمین های دیگر را باعث شده است. اساس و جوهر سرمایه داری، نیاز و ضرورت درونی آن به تولید و فروش در مقیاس هر چه وسیعتر برای تامین مازاد و انباشت است. از دیدگاه مارکسیستی، امپریالیسم ناشی از عملکرد قوانین ذاتی آن است (مگداف، ۱۳۷۸: ۱۳۳). در کتاب "سرمایه" مارکس کوشش می کند نشان دهد که شیوه تولید سرمایه داری به منظور ارضای نیازهای انسانی، صورت نمی گیرد، بلکه انگیزه تولید بیرون کشیدن ارزش اضافی، از یک طبقه کارگر مزدبگیر است. این ارزش اضافی از طریق یافتن بازار برای کالاهای تولید شده (که حاوی این ارزش اضافی است) و سرمایه گذاری این ارزش اضافی در وسایل جدید تولید تحقق می یابد. تئوری امپریالیسم با شکل خاصی که این روند، در یک مرحله معین در تحول شیوه ی تولید سرمایه داری به خود می گیرد، سروکار دارد. در سیر تاریخی نظام سرمایه داری، مارکس بیان می کند نرخ سود که از تغییرات تکنیکی ناشی می شود گرایش به تنزل دارد و سوددهی سرمایه دار کاهش می یابد. به همین خاطر موسسات صنعتی و نظام سرمایه داری برای تحقق ارزش اضافی و افزایش و یا حفظ سود درصد گسترش بازارهای خود در ورای مرزهای ملی خود می کند.

باتحصيل مواد اولیه و کارآرزان از این مناطق جهان یعنی تحصيل سرمايه‌ی متغير، منجر به خنثی کردن تنزل نرخ سود می‌شود (مارکس، ۱۳۸۶).

بنابراین ساختار زیربنایی که موجب پیدایش پدیده‌ی امپریالیسم می‌شود اقتصادی است. مارکس هرگز کلمه‌ی امپریالیسم را به کار نبرد. مارکسیست‌ها مایل اند ماهیت امپریالیسم را با عنایت به کشش ذاتی سرمايه‌داری به افزایش سود و گسترش فرصت‌های سرمايه‌گزاری به‌ورای مرزها تبیین کنند. "مبادله‌ی نابرابر" (محور نظریه‌ی امپریالیسم) از تضاد داخلی وجه تولید سرمايه‌داری ناشی می‌شود. گرایش سرمايه‌داری به گسترش مرزی از ناتوانی اقتصاد آن در جذب سرمايه‌ی اضافی سرچشمه می‌گیرد. مارکس خود آگاه بود که این دینامیسم سرمايه‌داری آن را به سوی تکاثر ثروت سوق می‌دهد. به‌نظری، از تحولات تکنولوژیک و توسعه‌ی مداوم تولید، که موجب تبدیل ارزش اضافی کار به سرمايه می‌شود، تکاثر ثروت ایجاد می‌گردد. همه‌ی این تحولات در محدوده‌ی اقتصادی اتفاق می‌افتد. تضادهای ناشی از بیکاری و مصرف کمتر از تولید-فاصله بین تولید و مصرف- موجب کاهش نرخ سود شده، در نظام سرمايه‌داری موجب بحران‌های مکرر و انحراف می‌شود. ابداعات تکنولوژیک بیشتر و تجدیدسازمان سرمايه‌صنعتی از طریق ایجاد انحصارها و کارتل‌ها، تنها فروپاشی قهری نظام سرمايه‌داری را به تاخیر می‌اندازد. مارکس معتقد بود برای درمان مشکل کاهش سود، تجارت یک راه حل است. در این تجارت نابرابر، ارزش اضافی که مواد خام و غذای ارزان تر وارداتی ایجاد می‌کند، می‌تواند مشکل کاهش قیمت را چاره کند. ادامه این مبادله در آینده، تنها به اجبار ناشی از پشتیبانی کشور واردکننده بستگی دارد. مفهوم اضافی و انتقال آن از کار به سرمايه، فشار مداومی که برای افزایش نرخ سرمايه‌اندوزی بر سرمايه وارد می‌شود، تضاد داخلی نظام سرمايه‌داری، که این نرخ را کاهش می‌دهد، و تجدید سازمان سرمايه به شکل انحصارهای متمرکز همگی از مباحث اصلی مارکسیستی سرچشمه می‌گیرد (Rubin, 1972: 63-75). توضیح شیوه‌ی تولید سرمايه‌داری امپریالیستی از دید مارکس در کتاب سرمايه به این صورت است: ۱- تحقق ارزش اضافی و مساله‌ی بازار ۲- گرایش تنزل نرخ سود ۳- تراکم و تمرکز سرمايه به عنوان نتیجه غیر قابل اجتناب رقابت و ظهور سرمايه‌داری انحصاری و تقویت نظام امپریالیستی. این تحولات منجر به شروع مرحله‌ی جدیدی در نظام سرمايه‌داری گردید که از آن به عنوان مرحله‌ی امپریالیسم سرمايه‌داری یاد می‌شود: ۱- موسسات صنعتی در کشورهای پیشرفته سرمايه‌داری در صد در آمدند بازارهای خود را گسترش دهند (برای تحقق ارزش اضافی) و افزایش سود با ورود به بازارهای جهانی ۲- ایجاد پیوند تمام نقاط جهان با مراکز صنعتی برای تحصيل مواد اولیه به عنوان سرمايه‌ی متغير در جهت خنثی کردن گرایش تنزل نرخ سود ۳- صدور سرمايه به کشورهای توسعه نیافته و ایجاد

نظام وابستگی اقتصادی جهانی ۴- ایجاد تقسیم کار بین المللی در راستای نیازهای کشورهای استعماری (مگداف، ۱۳۷۸: ۱۵۳-۱۵۱).

نظریه‌ی وابستگی و نظام جهانی به این ویژگی اصلی سرمایه‌داری توجه کرده‌اند و آن را دلیل اصلی عقب ماندگی کشورهای جهان سوم دانسته‌اند. صاحب نظران مارکسیست مدعی اند که نیاز سرمایه‌داری ایجاد می‌کند که با "قلمروهای اقتصادی تابعه" شبکه‌ای از مناسبات وابستگی ایجاد کند (رینولدز، ۱۳۸۶: ۴۲). به این ویژگی نظام سرمایه‌داری روزا لوکزامبورگ توجه کرده و تلاش کرده تا توضیح دهد که نظام سرمایه‌داری برای حفظ و حل تضادهای درونی خود به اقتصادهای ابتدایی هجوم می‌برد. به نظری عدم تعادل بین مصرف و تولید و بحران متعاقب آن، که از مصرف کمتر نسبت به تولید ناشی می‌شود، با توسعه‌ی بازارهای خارجی سرمایه‌گذاری در مواد خام از بین می‌رود که ارتباط مستقیمی را بین سرمایه‌داری و امپریالیسم نشان می‌دهد. او نتیجه می‌گیرد که ارزش اضافی به دست آمده از طریق ایجاد بازار در جوامع غیر سرمایه‌داری حاصل می‌آید. هدف از این بازار آن است که برای جامعه‌ی سرمایه‌داری بسته‌ای که مصرفی کمتر از تولید دارد، مجاری لازم برای سرمایه‌گذاری بعدی را ایجاد کند. وی می‌گوید: "سرمایه‌داری لاچرم مجبور است بتدریج سرنوشت کل دنیا را در دست گیرد تا بتواند منابع انبوه تولیدی مورد نیاز خود را هم از لحاظ کمی و هم از لحاظ کیفی به نحوی به دست آورد که بتواند برای ارزش اضافی به دست آمده نیروی کار تولیدی پیدا کند" (Luxemburg, 1951: 26). بنابراین پوشش سرمایه‌اندوزی که مستلزم ایجاد مجاری خارجی برای سرمایه‌گذاری است، خود در عمل موجب تسریع همان روند سرمایه‌اندوزی می‌شود. این سرمایه‌گذاری، ضمن بهره‌کشی برای تامین ارزش اضافی بیشتر، به طور روزافزون به کارگرانی نیازمند است که منابع داخلی نمی‌توانند فراهم کنند. دینامیسم داخلی نظام سرمایه‌داری، با توسعه‌ی فعالیت‌های برون مرزی خود، کشش سرمایه‌اندوزی نظام را تقویت می‌کند (رینولدز، ۱۳۸۶: ۹۶). ضرورت ایجاد مجاری خارجی دو بازتاب و نتیجه خواهد داشت: امپراطوری اقتصادی خارجی، رقابت بین کشورهای رقیب سرمایه‌داری. به نظر لوکزامبورگ: "بازتاب سیاسی تلاش برای سرمایه‌اندوزی، که به صورت تعارض رقابت آمیز برای تصرف باقی مانده‌ی سرزمین‌های غیر سرمایه‌داری تبلور می‌یابد، امپریالیسم نامیده می‌شود" (Luxemburg, 1951: 446).

امپریالیسم تاریخی و مکتب وابستگی اقتصادی

برای نخستین بار در انگلستان است که شاهد ظهور نظام سرمایه‌داری و شکلی از امپریالیسم هستیم که با منطق سرمایه‌داری پیش رانده می‌شد، ترکیب مناسبات مالکیت اجتماعی سرمایه‌داری و سلب مالکیت اجباری قلمروهای استعماری (وود، ۱۳۸۷: ۱۰۱). توسعه نیافتگی جهان سوم و پیشرفت جهان اول، پدیده‌هایی جداگانه و

منفک از یکدیگر نیستند، بلکه از لحاظ ارگانیکی و کارکردی به یکدیگر وابسته‌اند. توسعه نیافتگی وضعیتی اولیه و بنیادی نیست که بایروری از مسیر صنعتی شدن کشورهای غربی سر برآورده باشد. همان قدر که کشورهای غربی به سوی بیش توسعه یافتگی می‌روند، سرزمین‌های پیرامونی، از توسعه دورتر می‌شوند. چرا توسعه نیافتگی محصول نظام سرمایه‌داری است؟ جواب آن را باید در ماهیت منحصر به فرد و پویایی‌های سرمایه‌داری به عنوان یک نظام یافت. این نظام به این دلیل منحصر به فرد نبود که پول را به کار گرفت، بلکه برای نخستین بار در تاریخ، از آن به عنوان سرمایه‌ای برای کسب سود استفاده کرد. گسترش سرمایه‌داری اروپا به دیگر کشورها از طریق اقدامات امپریالیستی، موجب پیدایش جهان سوم شد. امپریالیسم محصول اجتناب ناپذیر سرمایه‌داری است، زیرا سرمایه‌داری در جستجوی سود هر چه بیشتر به بازارهای داخلی بسنده نکرد و به بازارهای خارجی روی آورد (استاوریانوس، ۱۳۹۲: ۳۸). امپریالیسم سرمایه‌داری سرزمین‌های مغلوب را از بیخ و بن دگرگون کرد. قدرت بریتانیا در هند رخنه‌ای بود که بنیان ایده‌ها و اشکال اجتماعی را دگرگون و نابود کرد. اختلاف درآمد میان جهان اول و سوم که در ۱۵۰۰م به ۱۳ بود نهایتاً در دهه‌ی ۱۹۷۰، ۱۴ به ۱ افزایش یافت (استاوریانوس، ۱۳۹۲: ۴۰). گونا میردال بیان می‌کند که حرکت نیروها در بازار، به طور معمول بیش تر به افزایش نابرابری در میان منطقه‌ها گرایش دارد تا کاهش آن (Myrdal, 1957: 26). به نظر کالینکوس، مارکس و انگلس در مورد ماهیت امپریالیسم اشتباه می‌کردند، این تضادهای سرمایه‌داری نیست که به امپریالیسم می‌انجامد، بلکه امپریالیسم است که برخی از مهمترین تضادهای سرمایه‌داری را می‌پروراند. زمانی که این تضادها به اندازه‌ی کافی رشد کردند، همان طور که باید، بحران‌های مخرب اقتصادی را ایجاد می‌کنند (کالینکوس، ۱۳۸۴: ۶۰). سرمایه‌داری تلاش دارد تا عقب ماندگی بخشی از جهان را به گردن خود مردم آن بخش از جهان و نه نوع خاصی از توسعه‌ی سرمایه‌داری که زیر تابعیت و وابستگی ساختاری سرمایه‌داری جهان اول قرار دارد بیندازد (مزاروش، ۱۳۷۶: ۷).

در طی قرن بیستم فرآیند ناباشد به سوی کشورهای جهان سوم، البته تاحدی ناموزون، گسترش یافت. نظریه پردازان وابستگی دهه‌ی ۷۰ و ۸۰م همانند گوندر فرانک، سمیرامین و ایمانوئل والرشتاین استدلال می‌کردند که سلطه‌ی جهانی سرمایه‌داری صرفاً به معنای توسعه‌ی توسعه نیافتگی در کشورهای اقماری است. سال‌ها پیش امپراطوری‌های استعماری ناپدید شدند، اما عواقب سقوط آن‌ها موجب ناپدید شدن شکاف اقتصادی وسیع آن چه که امروزه شمال و جنوب می‌نامیم نشد. استعمار رسمی، ویژگی جهانی بود که میان گروه‌یادی از بلوک‌های ملی رقیب-امپراطوری که عمدتاً در قاره‌ی اروپا آسیا وجود داشتند- تقسیم شده بود. شکست نهایی اروپای کهن در طول جنگ دوم جهانی به ظهور تقسیم‌بندی نوین ژئوپولیتیکی، بین

دوایر قدرت، امپراطوری جهانی ایالات متحده و سلطه‌ی محدودتر اروپایی-آسیایی شوروی منجر شد. مستعمره‌های رها شده عمدتاً خود را همچنان غریبه‌های دنیایی یافتند که تحت سلطه‌ی بلوک سرمایه‌داری غرب و اتحاد شوروی بودند (کالینیکوس، ۱۳۸۴: ۶۱). در واپسین روزهای دهه‌ی ۹۰ به دنبال فروپاشی حکومت‌های کمونیستی، سرمایه‌داری لیبرال ظرف‌مندانه قدم به عرصه نهاد. در آن زمان فوکویاما با افتخار اعلام کرد که این تحول به معنای پایان تاریخ است. شکست کمونیسم نشان داده بود که هیچ دلیل منظمی به جای سرمایه‌داری لیبرال مقدور نیست. این تحول اثبات‌کننده‌ی معجون فلسفه‌ی نئوهگلی و پیروگرایی ریگانی بود که اساس مباحث فوکویاما را تشکیل می‌داد. در این صورت دیگر مجال برای ارائه‌ی نظریات معارض با اقتصاد سرمایه‌داری باقی نمی‌ماند و الگوی لیبرالی اقتصاد سرانجام محتوم بشریت خواهد بود. در الگوی توسعه‌متوازن توسعه نیافتگی جهان سوم عمدتاً به توسعه یافتگی سرمایه‌داری کشورهای غربی مربوط است تنها راه نجات بردن از امپریالیسم و برجیدن روابط سرمایه‌داری در درون کشورهای جهان سوم می‌باشد. این الگو پیشنهاد می‌کند که ساختار روبنا (امپریالیسم) پیش نیاز تغییرات بنیادی و زیربنایی (سرمایه‌داری) است. از این رو کشورهای کمتر توسعه یافته، کنترل اقتصاد داخلی خود را از دست داده و بیش از پیش به نظام سرمایه‌داری جهانی وابسته شده‌اند (له‌سای زاده، ۱۳۸۷).

ایمانوئل والرشتاین، با بهره‌مندی از مفاهیم مبادله نابرابر، روابط استعماری-استثماري مرکز-پیرامون و بازار جهانی معتقد بود از نیمه‌ی دوم قرن شانزدهم، هنگامی که شمال غربی اروپا به مرکز اصلی اقتصاد جهانی بدل شد، نظام سرمایه‌داری به سمت جهانی شدن حرکت کرد و با استفاده از تجارت، سرمایه‌گرایی، تولید انبوه و انباشت سرمایه و تکنولوژی، نظام‌های اقتصادی منطقه‌ای را به تدریج از میان برد و جهانی شد. ماهیت اساسی نظام سرمایه‌داری مفهوم انباشت است که این امر از طریق تقسیم کار جغرافیایی وسیع عمل می‌کند و ساختار نظام جهانی بر اساس اصل سازمان دهنده‌ی تقسیم بین‌المللی کار تعریف می‌شود. در این صورت کارگران محصول ساختار نظام جهانی هستند و سرمایه‌داران محصول شیوه‌ی تولید در سه موقعیت ساختاری محور، پیرامون و شبه پیرامون قرار می‌گیرند که هر کدام دارای نقش و کارکرد خاصی هستند (سلیمی، ۱۳۸۴: ۲۰۵). از دید مارتین خور؛ جهانی شدن فرایندی نابرابر با توزیع نابرابر سودها و زیان است. این نابرابری کشورها را به ثروتمند و فقیر قطب‌بندی می‌کند که در این فرآیند منابع سرمایه‌گذاری، رشد و فناوری در اختیار معدود کشورهای ثروتمند است و اجازه نشر و گسترش این فناوری و سرمایه‌ها به دیگر کشورها نخواهند داد (مصلی نژاد، ۱۳۹۳). نظام جهانی هرگز اجازه ظهور اندیشه‌های جدید اقتصادی را نخواهد داد چرا که نظام اقتصاد جهانی برپایه‌ی سرمایه‌داری است و آن نیز بر روی مالکیت خصوصی ابزارهای تولید اقتصادی استوار و در دست مالکان خصوصی است و در چنین نظامی سرمایه‌گذاری، تولید، توزیع، درآمد، قیمت‌گذاری و عرضه‌ی مواد و

خدمات توسط تصمیم‌گیری‌های شخصی در یک اقتصادبازار تعیین می‌شود. مشخصه‌ی بارز نظام سرمایه‌داری این است که تولید کالا در درجه‌ی اول از برای کسب سود اقتصادی انجام می‌گیرد و نه لزوماً رفع نیازهای انسان‌ها. این نظام اقتصادی و اندیشه‌ی ملازم آن توسط نظام امپریالیسم جهانی محافظت و بازتولید می‌شود.

ادغام اقتصاد جمهوری آذربایجان در نظام اقتصادی جهانی

با خاتمه‌ی جنگ سرد و فرو ریختن دولت‌های مارکسیست در ابتدای دهه‌ی ۱۹۹۰، مارکسیسم از صحنه‌ی تاریخ تفکر رخت برپست. با وجود رشد سریع شوروی در دهه‌های ۱۹۳۰ تا ۱۹۶۰، الگوی رشد اقتصادی این کشور از اواسط دهه‌ی ۱۹۷۰ ناکارآمدی خود را در حوزه‌های مختلف به نمایش گذاشت و نهایتاً در دهه‌ی ۱۹۹۰ نه تنها به عنوان یک راه حل از مباحث نظری اقتصاد سیاسی کنار گذاشته شد، بلکه به همراه خود ساختار سیاسی شوروی رانیز از صحنه‌ی جغرافیای سیاسی جهان حذف کرد. رهبران شوروی بین سال‌های ۱۹۴۵ تا ۱۹۸۵ تلاش داشتند در برابر تلاش کشورهای غربی برای تحمیل الگوی توسعه از طریق ساختارهای بین‌المللی غربی، الگوی راه رشد غیر سرمایه‌داری را پیشنهاد کنند. این مدل سه محور اساسی داشت: ۱- الگوی راه رشد غیر سرمایه‌داری در عرصه‌ی اقتصادی، ۲- الگوی سانسورالیسم دموکراتیک در عرصه‌ی سیاسی، ۳- الگوی سیاست خارجی سوسیالیستی در روابط با کشورهای سوسیالیست. مدل شوروی در واقع در هر سه الگو با شکست‌های قابل ملاحظه‌ای روبه‌رو شد. کشورهای تازه استقلال یافته وارث ضعف‌های اساسی (همانند کسری بودجه‌ی مزمن، تولیدات با کیفیت پایین، صنایع و کشاورزی کم بازده) اقتصاد شوروی بودند. ناامیدکننده این که همه‌ی آن‌ها با مشکلات عدیده و فزاینده‌ی اقتصادی مواجه بودند. سقوط اتحاد جماهیر شوروی منجر به فروپاشی اقتصاد به شدت متمرکز و دولت محور گردید که آغازگر یک دوران انتقال از اقتصاد دستوری به اقتصاد از نوع فعالیت آزادانه در زمانی گردید که کشورهای تازه به استقلال رسیده برای این مسئله آمادگی کافی نداشتند (Peimani, 2009: 8).

بافروپاشی شوروی، جمهوری‌های تازه استقلال یافته تلاش کردند تا به بخشی از اقتصاد جهانی تبدیل شوند. جمهوری آذربایجان در مقایسه با جمهوری‌های دیگر به دلیل بهره‌برداری از منابع نفتی و سرمایه‌گذاری خارجی، توانست تا حدودی در امر توسعه موفقیت بدست آورد. نرخ رشد تولیدخالص داخلی آذربایجان بطور میانگین از سال ۲۰۰۱ تا ۲۰۱۵ در حدود ۱۱٫۰۱ درصد بوده است و با تکمیل خط لوله باکو-تفلیس-جیهان در سه ماهه‌ی اول سال ۲۰۰۶ به ۴۰٫۴۰ درصد رسید و رتبه‌ی نخست جهان را کسب کرد (Azerbaijan-Economic Overview & Trade Analysis: 2016). انجام اصلاحات اقتصادی در این کشور و آزادسازی تجارت

موجب‌پاگیری طبقه‌ی جدیدی ازتجار و صاحبان صنایع با سرمایه‌های اندک ولی وابسته به خارج شد. اقتصاد این کشور تنها از طریق ارتباط با نظام جهانی سرمایه در حال بهبود و توسعه است و برای اقتصاد جمهوری آذربایجان که به بیش از ۲۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری بویژه در بخش نفت و گاز نیاز دارد، روند روبه رشد سرمایه‌گذاری‌های خارجی به خصوص از سوی سرمایه‌گذاران آمریکایی حائز اهمیت است. این کشور برحسب شاخص عملکردی جذب سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی، از میان ۱۴۰ کشور، رتبه سوم را در سال‌های ۱۹۹۴-۱۹۹۶ و هشتم را بین ۱۹۹۸-۲۰۰۰ کسب کرد. سرمایه‌گذاری مستقیم خارجی حدوداً ۶۵ درصد تشکیل سرمایه ثابت خالص را تشکیل می‌دهد و پس از بستن قرارداد قرن در سال ۱۹۹۴، آذربایجان بیش از ۲۰ قرارداد نفتی با ۱۵ کشور جهان منعقد ساخت و به ایالات متحده نفتی تبدیل شد (USEIA, 2006). منابع اثبات شده نفت آذربایجان در منطقه‌ی ساحلی و فراساحلی دریای خزر در حدود ۷ میلیارد بشکه است که دلیل اصلی علاقمندی شرکت‌های بزرگ نفتی بین‌المللی است. (البته این برآوردها تا حدود ۳۲ میلیارد بشکه نفت و ۳۰ میلیارد بشکه گاز نیز برآورد می‌شود). یکی دیگر از دلایل میزان بالای FDI در صنعت نفت آذربایجان، منافع ژئواستراتژیک دولت آمریکا در منطقه خزر می‌باشد. با اتمام جنگ سرد و وقوع ۱۱ سپتامبر، ایالات متحده بدنبال تنوع بخشیدن به منابع انرژی خود با هدف تامین امنیت ملی و جلوگیری از ظهور هژمونی روسیه و نفوذ ایران در منطقه‌ی اوراسیا، شرکت‌های نفتی آمریکایی را تشویق به سرمایه‌گذاری عمده در منطقه کرد. حتی در جنگ اخیر بر علیه تروریسم نیز آمریکا از ابزار اقتصادی و سرمایه‌گذاری نهایت استفاده را کرد (Bayulgen, 2010:88). حتی ادعای می‌شود که شرکت‌های نفتی غربی برای کسب سود بیشتر اقدام به براندازی دولت قانونی این کشور کردند تا بتوانند قراردادهای جدید سودآورتری را منعقد سازند (The Sunday Times: 2000). دولت علی‌اف در سال ۱۹۹۴ قرارداد ۸ میلیارد دلاری با سرمایه‌گذاری شرکت‌های آمریکایی برای توسعه میادین نفتی در دریای خزر منعقد ساخت. تحلیل‌گران معتقدند این قرارداد بیشتر به دلیل تثبیت حکومت خود و حل چالش‌های اقتصادی، سیاسی و ژئواستراتژیک رژیم جدید خود با استفاده از قدرت و حضور دولت آمریکا بود (Bayulgen, 2010: 94). هم‌اکنون مهم‌ترین تولید در بخش نفت توسط شرکت‌های غربی صورت می‌گیرد و بریتیش پترولیوم و آموکو از مهم‌ترین این شرکت‌ها هستند. براساس آخرین آمار منتشر شده از سوی کمیته‌ی گمرک جمهوری آذربایجان، در سال ۲۰۱۴ حجم تجارت خارجی این کشور به ۳۱ میلیارد و ۱۶ میلیون دلار رسید. طبق این گزارش، ارزش صادرات جمهوری آذربایجان طی مدت مذکور ۲۱ میلیارد و ۸۲۸ میلیون دلار بوده که این رقم در سال گذشته ۲۳ میلیارد ۹۷۵ میلیون دلار بوده است که ۸٫۹۵ درصد کاهش نشان می‌دهد (سفارت ایران در باکو). در سال ۲۰۱۴ حدود ۴۹٫۲۸ درصد تجارت خارجی جمهوری آذربایجان با کشورهای ایتالیا، آلمان، اندونزی، روسیه، اسرائیل و ترکیه

بوده‌است که در این میان فرانسه با واردات ۱۱,۳۱ میلیون دلار و سهم ارزشی ۴,۷۳ درصد اصلی‌ترین مقصد صادراتی جمهوری آذربایجان در سال ۲۰۱۳ بوده است. تمامی اعداد و ارقام موجود حاکی از وابستگی شدید اقتصاد آذربایجان به نفت و صادرات آن به کشورهای غربی است (<http://www.aztpo.com/Azerbaijan>).

مجموع مبادلات اقتصادی جمهوری آذربایجان با کشورهای با اقتصاد سرمایه‌داری و غربی (مأخذ: کمیته‌ی دولتی گمرک جمهوری آذربایجان)

سال	۲۰۰۶	۲۰۰۷	۲۰۰۸	۲۰۰۹	۲۰۱۰	۲۰۱۱	۲۰۱۲	۲۰۱۳	۲۰۱۴
صادرات	۶۳۲۷	۶۰۵۸	۴۷۷۵۶	۱۴۷۰۱	۲۱۳۶۰	۲۶۵۷۰	۳۳۹۰۷	۳۳۹۷۵	۲۱۸۲۸
واردات	۵۲۶۶	۵۷۱۳	۷۱۷۰	۶۱۳۳	۶۶۰۰	۹۷۵۵	۹۶۵۲	۱۰۷۱۲	۹۱۸۷
موازنه تجاری	۱۱۰۵	۳۴۴	۴۰۵۸۶	۸۵۷۸	۱۴۷۵۹	۱۶۸۱۵	۱۴۳۵۵	۱۳۲۶۲	۱۲۶۴۰
جمع کل	۱۱۶۲۸	۱۱۷۷۱	۵۴۹۲۶	۲۰۸۲۴	۳۶۹۶۰	۳۶۳۲۵	۳۳۵۶۰	۳۴۶۸۷	۳۱۰۱۶

ویژگی‌های اقتصادی جمهوری آذربایجان و وابستگی به اقتصاد جهانی: جمهوری آذربایجان کشوری است با ۶/۸۶ هزار کیلومتر مربع و حدود ۸ میلیون نفر جمعیت که ۲۶ درصد آن در بخش صنعت، ۳۴ درصد در بخش کشاورزی و ۴۰ درصد در بخش خدمات فعال می‌باشند. ارزش تولید ناخالص ملی آذربایجان در سال ۹۴ بیش از ۸/۱۴ میلیارد دلار در سال و تولید ناخالص ملی سرانه آن حدود ۲۰۰۰ دلار بود. اقتصاد این کشور عمدتاً به دلیل تک‌محصولی بودن و اتکا به واردات کالاهای صنعتی و تکنولوژیک به شدت به کشورهای صنعتی و پیشرفته وابسته است.

تلاش جمهوری آذربایجان برای جذب سرمایه‌های خارجی به‌ویژه در بخش نفت و گاز تاکنون به ثمر رسیده‌است. با وجود ذخایر غنی نفت و گاز در جمهوری آذربایجان، این بخش از اهمیت بسزایی در آینده اقتصاد این کشور برخوردار است. برای اقتصاد جمهوری آذربایجان که بیش از ۲۰ میلیارد دلار سرمایه‌گذاری به‌ویژه در بخش نفت و گاز نیاز دارد، رونق و به‌رشد سرمایه‌گذاری خارجی حائز اهمیت است. بارش فعالیت‌های اقتصادی در آذربایجان، اکنون بازار این کشور مورد توجه تجار و سرمایه‌گذاران خارجی است. اما در این فرآیند، شرکت‌های آمریکایی سهم بیشتری به دست آورده‌اند. آن‌ها نه تنها در بخش نفت و گاز بلکه در زمینه برداشت

از معادن طلای آذربایجان نیز سرمایه‌گذاری کرده‌اند. جهانی‌شدن باترویج و گسترش اقتصادلیبرال، بازارآزاد و تجارت جهانی الگوی تولید و مصرف را در کشورهای ملی باچالش جدی مواجه ساخته‌است. این امر موجب گردیده تا اقتصاد ملی کشورهای در حال توسعه در وضعیتی اجتناب‌ناپذیر قرار گیرد. این وضعیت الگوی نظام اقتصادی وابستگی را نداعی می‌کند و الگوی اقتصادی سرمایه‌داری لیبرال را به جوامع تحمیل می‌کند. وابستگی شدید به صادرات نفت و مواد اولیه و واردات کالاهای صنعتی و ادغام در نظام اقتصاد جهانی، آذربایجان را به سمت اقتصاد بازار آزاد سوق داده‌است. در برابر اندیشه‌ی اسلامی غالب در سطح اجتماعی، تفکر غربی لیبرال-سکولار در این کشور حاکم است به گونه‌ای که یکی از بندهای اصلی بیانیه‌ی رسمی دولت آذربایجان پیشبرد اصول دموکراسی مبتنی بر بازار آزاد است (واحدی، ۱۳۸۲). براساس این اندیشه‌ی سیاسی لیبرالی و فلسفه‌ی خاص آن، خود به خود دو انگاره‌ی مبتنی بر این رویکرد در جامعه‌ی آذری شکل می‌گیرد: محافظه‌کاری و مخالفت با جنگ و انقلاب (دورکین، ۱۳۷۴) که از برآیند مکتب لیبرالیسم است و در برابر اندیشه‌ی انقلاب اسلامی به ویژه تفکر نوین سیاسی اسلام مبارز قرار می‌گیرد و دیگری التزام به انگاره‌ی سکولاریسم که به معنای عدم ورود هیچ فرد دیندار و معتقدی در صورت حفظ باورها و اعتقاداتش به صحنه‌ی سیاست می‌باشد (حسینی قائم مقامی، ۱۳۷۹). دولت سکولار و غرب‌گرای آذربایجان به دلیل روابط اقتصادی مستحکم با کشورهای غربی و وابستگی به تکنولوژی خارجی و سرمایه‌ خارجی کاملاً در اقتصاد نظام جهانی ادغام شده‌است. در این وضعیت کشور آذربایجان تابع سیاست‌های کشورهای بزرگ و مسلط در عرصه‌ی جهانی می‌شود و در این نظام جهانی تبدیل به کشور اقماری و وابسته خواهد شد.

راهکارهای اجرایی الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت

امکان تاسیس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت چه در داخل کشور و چه در کشورهای اسلامی مستلزم توجه به پیش‌نیازها و ضروریاتی است که بدون آن امکان به‌چالش کشیدن نظام مسلط اقتصادی غربی نیست. بحث بر سر امکان ارائه‌ی این الگو نیست یعنی به لحاظ منطقی و نظری این امکان وجود دارد که این الگو را طراحی کرد اما مهم‌تر از آن، امکان اجرای آن است. مطالعات تاریخی نشان داد که، ظهور نظام سرمایه‌داری و توسعه‌ی اقتصادی کشورهای غربی بدون دخالت و ایجاد مانع و مزاحمت دیگر نظام‌های اقتصادی تحقق یافته‌است. دلیل این امر وجود نظام امپریالیسم در مراحل اولیه شکل‌گیری نظام سرمایه‌داری بود که فروپاشی

تمامی اشکال تولید پیش‌سرمایه داری و نظام‌های اقتصادی خودکفا و خودبسنده را محقق ساخت و به این ترتیب موانع استقرار نظام سرمایه‌داری را از بین برد. اما امروزه در شرایط هیمنه‌ی اقتصاد کاپیتالیستی، این پژوهش به دنبال نحوه‌ی تثبیت الگوی رشد در کشورهای اسلامی است و بر این اساس پیشنهادتذیل ارائه می‌شود:

۱- مبارزه جهانی بر علیه نظام سرمایه‌داری و رهایی از نظام وابستگی اقتصادی و نابودی نظام استعماری به عنوان مهمترین عامل باز تولید نظام اقتصادی هژمون

۲- تشکیل بلوک اقتصادی قدرتمند اقتصادی و همکاری برای پیشرفت و توسعه در بین کشورهای اسلامی برای جلوگیری از جزیره‌ای شدن اقتصاد این کشورها و تثبیت اقتصاد الگو در بین کشورهای جهان

۳- توجه به ظرفیت‌های داخلی و بکارگیری همه‌ی امکانات داخلی در جهت توسعه‌ی همه‌جانبه و بهره‌مندی از ویژگی‌های اقتصادی کشورهای اسلامی و اصلاح الگوی مصرف در راستای نقی الگوی اقتصادی مصرف‌گرا

۴- تلاش برای کاهش وابستگی به نظام اقتصاد سرمایه‌داری غربی و رهایی از چنبره‌ی اقتصادی غرب

۵- رهایی از دور باطل عقب‌ماندگی با توجه به ظرفیت‌های اقتصادی و بالفعل اقتصاد اسلامی

۶- پی‌ریزی و استقرار اقتصاد اسلامی عادلانه و برابری طلب در مقابل نظام نابرابر اقتصادی غربی به عنوان بدیل اقتصاد غربی سرمایه‌سالار

۷- تاکید بر امکانات و پتانسیل‌های مردمی اقتصاد اسلامی به دلیل توجه به ویژگی‌ها و جنبه‌های معنوی حیات انسانی و همه‌جانبه نگریستن به انسان به عنوان موجودی دویعدی و نه تک‌بعدی

۸- همگرایی و همکاری با کشورهای اسلامی قدرتمند همانند کشورهای توسعه‌یافته‌ی اسلامی برای ایجاد حمایت‌های لازم در راستای توسعه‌ی اسلامی و استقرار الگوی اسلامی پیشرفت

۹- اتخاذ سیاست‌های پولی و مالی هوشمندانه و جدید برای غلبه بر تفوق و حاکمیت نظام مالی استعماری غربی و مبارزه با اهرم‌های مالی این کشورها به خصوص بانک جهانی و صندوق بین‌المللی پول در جهت کاهش وابستگی کشورهای اسلامی

۱۰- حرکت جدی در مسیر عدالت اجتماعی و مدینه‌ی فاضله‌ی اسلامی و استقرار اقتصاد برابری خواه ضد تبعیض برای پذیرش اقتصاد اسلامی در عرصه‌ی جهانی

۱۱- گسترش اندیشه اقتصاد اسلامی در سرتاسر جهان از طریق اشاعه مفاهیم اصیل اسلامی و نفی نابرابری و مبارزه همه جانبه با توزیع ناعادلانه ثروت و مبارزه با فقر بعنوان اصلی ترین دستور نظام اقتصاد سرمایه داری غرب

نتایج پژوهش

بررسی ها نشان داد نظام سرمایه داری و عملکرد آن و الگوی توسعه مادی آن، الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت که مبتنی بر پیوند دین و سیاست، عدالت اجتماعی، ظلم ستیزی، استکبار ستیزی، نفی ثروت اندوزی مغایرت دارد. نظام سرمایه داری از قرون ۱۵ میلادی به بعد با ایجاد نهاد استعمار و امپریالیسم اقتصادی-سیاسی- نظامی ابتدا اقدام به ریشه کنی و از بین بردن تمامی اشکال تولید غیر سرمایه داری در کشورهای غیر غربی کرد و سپس با استفاده از عامل امپریالیسم به تداوم حاکمیت نظام سرمایه داری و ایجاد نظام وابستگی جهانی و فراگیر اقدام نمود. از این رو تاسیس و تدوین الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت اولاً مستلزم مبارزه با گفتمان اقتصادی سرمایه داری است و دوم مستلزم پذیرش در بین کشورهای همسو و هم منفعت است چرا که بدون تبدیل شدن به نظام جهانی اقتصاد به اقتصاد جزیره ای و در حال اضمحلال تبدیل خواهد شد. اغلب کشورهای امروز دنیا نظام هایی مبتنی بر اندیشه ی سکولار و الگوی اقتصادی سرمایه داری دارند که با اندیشه اسلامی تفاوت دارد و از سوی دیگر به شدت در نظام اقتصادی جهانی ادغام شده و به این اقتصاد وابسته شده اند. اصلی ترین کارکرد امپریالیسم و نظام وابستگی اقتصادی جهانی ممانعت از گسستن این کشورها از نظام سرمایه داری و تحکیم و تقویت این پیوندهای اقتصادی-سیاسی و فرهنگی است. نظام وابستگی اقتصادی موجب شده است که در این نظام هر کشور وظیفه و کارکرد خود را در راستای تقویت نظام سرمایه داری انجام دهد و با قطع این رابطه تمامی درآمد ملی خود را از دست بدهد و منجر به فروپاشی اقتصادی آن شود. کشورهای جهان سوم برای بهبود شرایط اقتصادی و جذب سرمایه گذاری های خارجی و تامین سرمایه ی مالی آغازگر فرآیند توسعه، نیازمند استفاده از سرمایه گذاری خارجی و بهره مندی از حضور شرکت های خارجی و چند ملیتی هستند و این به معنای ادغام در نظام اقتصادی جهانی و پذیرش بی چون و چرای روابط اقتصادی و قوانین اقتصاد لیبرالیستی و سرمایه داری هستند. از سوی دیگر نظام اقتصاد سرمایه داری نیز نیازمند منابع معدنی، نفتی و تولیدات کشاورزی و اقتصادی این کشورها است و بر طبق

نظریه‌ی وابستگی گسستن از این روابط اقتصادی بسیار سخت و حتی ناممکن است. باید در نظر گرفت که حتی نظام‌مارکسیستی که خواهان استقرار الگوی بدیل اقتصاد کاپیتالیستی بود و مواجهه‌ای نیم‌قرنی را آغاز کرد نهایتاً به دلیل عدم برآورد نحوه‌ی مواجهه با نظام جهانی فروپاشید و در اقتصاد سرمایه‌داری جهانی ادغام شد. از سوی دیگر استقرار الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت به دلیل ماهیت توحیدی و ضد استثمار و ضدمادی خود چندان سختی با نظام اقتصادی حاکم بر عرصه‌ی جهانی ندارد و از این رو با استقرار این اقتصاد جایگزین احتمال قطع رابطه با اقتصاد جهانی وجود دارد به عبارتی یعنی در این صورت قطع رابطه کشورهای در حال توسعه با نظام بانکی و مالی جهان مشکل آفرین می‌شود و از سرمایه‌گذاری خارجی و ورود دانش فنی و تکنولوژی محروم خواهند شد. و از این رو در چنین شرایطی این کشورها در فرآیند توسعه با مشکل جدی مواجه و به نوعی منزوی و به اقتصاد جزیره‌ای تبدیل خواهند شد. بنابراین و در نتیجه مهم‌تر از طراحی و تاسیس الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، طراحی و نظریه‌پردازی نحوه و شیوه‌ی گسستن از روابط اقتصاد سرمایه‌داری دارای اولویت است. از این رو مهم‌ترین مساله در نظریه‌پردازی مساله‌ی مواجهه و غلبه بر اقتصاد و نظام استعماری و هژمونیک غربی است و صرفاً با طراحی اقتصاد اسلامی نمی‌توان امیدوار به استقرار و اجرای آن شد. این مقاله پیشنهاد داد با توجه به الگوی تاریخی گسترش نظام سرمایه‌داری و تشکیل بلوک کشورهای استعماری برای از بین بردن شیوه‌های تولیدی و اقتصادهای پیشامدرن، ابتدا باید به تشکیل بلوک کشورهای اقتصادی هماهنگ با هدف استقرار اقتصادی برابری خواه و ضد تبعیض و مخالف با اقتصاد انحصار طلب کاپیتالیستی اقدام کرد و با از بین بردن انحصار اقتصادی این نظام، اقدام به استقرار الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت کرد. بدون توجه به این ایده و نظریه اساسی، نمی‌توان با هیمنه و چیرگی اقتصاد غربی مواجهه و مبارزه کرد.

منابع و مطالعات:

- اپللو، والتر سی. و استفان جی روستو (۱۳۸۹)، ملت-دولت و نظام جهانی، ترجمه‌ی پرویز دلیرپور، تهران: انتشارات کویر
- استاوریانوس، ال. اس (۱۳۹۲)، شکاف جهانی؛ سیر شکل‌گیری جهان سوم، ترجمه‌ی رضا فاضل، تهران: نشر ثالث

- استوا، گوستاوو، (۱۳۷۷)، توسعه، ترجمه‌ی فریده‌فرهی و وحیدزرگی، در ولفگانگ زاکس، نگاهی‌نو به مفاهیم توسعه، تهران: نشر مرکز، ۱۳-۳۷
- دورکین، رونالد (۱۳۷۴)، لیبرالیسم و محدودیت‌های عدالت و منتقدان آن، ترجمه احمدتدین، تهران: انتشارات علمی فرهنگی
- روکس، پرو (۱۳۷۰)، جامعه‌شناسی توسعه، ترجمه‌ی مصطفی‌ازکیا، تهران: نشر توسعه
- رینولدز، چارلز (۱۳۸۶)، وجوه امپریالیسم، ترجمه‌ی سیدحسین سیف‌زاده، تهران: دفتر مطالعات سیاسی و بین‌المللی
- سلیمی، حسین (۱۳۸۴)، نظریه‌های گوناگون درباره‌ی جهانی‌شدن، تهران: انتشارات سمت.
- سمیر، امین (۱۳۸۶)، ویروس لیبرال، جنگ دائمی و امریکایی‌کردن جهان، ترجمه ناصرزرافشان، تهران: نشر آزاد
- قزلباش، بهروز (۱۳۹۵)، جمهوری آذربایجان؛ در کام غرب یا در آغوش ملت خود، سایت خبری پارس تودی.
- کالینیکوس، الکس (۱۳۸۴)، مانیفست ضد سرمایه‌داری، ترجمه‌ی اقبال طالقانی، تهران: نشر آزاد مهر.
- گریفین، کیت (۱۳۷۵)، راهبردهای توسعه اقتصادی، ترجمه‌ی حسین راغفر و محمدحسین هاشمی، تهران: نشر نی.
- لهسایی‌زاده، عبدالعلی (۱۳۸۷)، جامعه‌شناسی توسعه، تهران: انتشارات دانشگاه پیام‌نور.
- مارکس، کارل (۱۳۷۷)، گروندریسه؛ مبانی نقداقتصاد سیاسی، جلد اول، ترجمه‌ی باقر پرهام و احمدتدین، تهران: نشر آگاه.
- مارکس، کارل (۱۳۸۶)، سرمایه؛ نقدی بر اقتصاد سیاسی، ترجمه‌ی حسن مرتضوی، تهران: آگاه
- مزاروش، ایستون (۱۳۷۶)، فراسوی سرمایه؛ بحران ساختاری نظام سرمایه، ترجمه مرتضی محیط، هامبورگ: انتشارات سنبله
- مصلی‌نژاد، عباس (۱۳۹۳)، اقتصاد سیاسی بین‌الملل، تهران: انتشارات سمت
- مگداف، هاری و تام کمپ (۱۳۷۸)، امپریالیسم، تاریخ، تئوری و جهان سوم، ترجمه هوشنگ مقتدر، تهران: کویر
- موثقی، سید احمد (۱۳۹۲)، اقتصاد سیاسی توسعه و توسعه‌نیافتگی، تهران: دانشگاه تهران

- نواختی مقدم، امین (۱۳۹۷)، بررسی نسبت نظام آموزشی با الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت، هفتمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت؛ "از الگوی پایه به سوی الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، ۱۹ و ۲۰ اردیبهشت
- واحدی، الیاس (۱۳۸۲)، برآوردهای استراتژیک جمهوری آذربایجان، تهران: ابرار معاصر
- وود، آلن میک سینز (۱۳۸۸)، امپراطوری سرمایه، ترجمه‌ی حسن مرتضوی، مشهد: نشر نیکا
- هوبز، تام. ج. (۱۳۷۴)، عصر سرمایه ۱۸۴۸-۱۸۷۵، ترجمه‌ی علی اکبر مهدیان، تهران: انتشارات ما
- یاور، وحید و علی سعیدی و مهدی کشاورزبان (۱۳۸۹)، پیشرفت عدالت در اندیشه امام خمینی (ره) و مقام عظم رهبری، مجموعه مقالات مبنای نظری برنامه‌ی پنجم توسعه، تهران: مرکز تحقیقات میان رشته‌ای علوم انسانی و اسلامی دانشگاه امام صادق (ع)

- Bayulgen, Oksan (2010), Foreign Investment and Political Regimes, the Oil Sector in Azerbaijan, Russia and Norway, New York, Cambridge University Press
- Dillard, Dudley (1962), "Capitalism after 1850." In Contemporary Civilization Staff of Columbia College (Ed.), Chapters in Western Civilization. (3rd Ed.) Vol. 2. New York: Columbia University Press
- Dubai Exports (2016), Azerbaijan-Economic Overview & Trade Analysis, Market Report, Dubai: Export Initiatives & Partnerships Division
- Luxemburg, Rosa (1951), The Accumulation of Capital, trans. A.F. chwarzchild, London: Routledge and Kegan Paul
- Myrdal, G. (1957), Rich Lands and poor, New York: Harper & Brothers
- Rubin, I. I. (1972), Essays on Marx, s Theory of Value, Detroit: Black and Red
- The Sunday Times (U.K.) March 26, 2000

مجله مطالعات ایرانی اسلامی، دوره ۱۳، شماره ۳، پاییز ۱۴۰۲، صفحه ۱۹-۵۲ .

- United States Energy Information Administration USEIA (2006). Country Analysis Brief: Azerbaijan (August). Available at <http://www.eia.doe.gov>.